

NERBIOI IBARREKO EUSKARA XVIII ETA XIX. MENDEETAN: (I) BIZENTE SARRIAREN BIZKAIERAZKO SERMOIAK

Eneko Zuloaga

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea

Laburpena

Lan honetan helburua XVIII. mendearen amaieran eta XIX.aren hasieran Bizente Sarriak idatzitako berrogei sermoi inguru aztertzea da. Hizkuntzaren ikuspuntu historikoa eta dialektologikoa baliatuko ditugu, gogoan hartuta gure asmo nagusia Nerbioi haran iparraldeko 1800 inguruko euskara deskribatzea dela. Sarrera laburraren ondoren, Sarriaren hizkera aztertuko dugu eta egile horrek bere sorterri Etxebarriko bizkaiera zer neurrira arte erabili zuen zehazten saiatuko gara. Horretarako, etxebarritarren euskara beste leku eta garai batzuetako testigantzekin erkatuko dugu, eta Sarriak bere sorterriko hizkera baliatu ez zuela uste dugunean, erabilitako hizkuntza-eredua zein izan zitekeen aztertuko dugu. Aurrekoekin batera, Sarriaren idazkera ere izango dugu aztergai, kontuan hartuta literatur bizkaiera klasikoa sasoi sortu zela.

Abstract

In this paper we will seek to present an historical and dialectological analysis of around 40 sermons written by Bizente Sarria in the last XVIIIth century and the early XIXth century. Our main purpose is to describe the Basque language in the north of Nerbioi valley around 1800. After a short introduction, we will present the language analysis. At the same time, trying to explore if Sarria used the Biscayan dialect of Etxebarri, we will compare his language with other materials from different places and dates. In the case Sarria didn't use it, we will try to know which pattern he used. Furthermore, we will also focus on his writing style, in relation to the literary biscayan dialect.

1. Sarrera¹

Helburutzat XVIII eta XIX. mendeetan Bizkaiko Nerbioi ibarreko euskara deskribatzea daukan proiektuaren barnean kokatzen da ondoko lana, hau da, dialektologia

¹ Ezertan hasi baino lehen, eskerrak eman nahi dizkiot Iñaki Camino irakasleari artikuluko honen oinarrian dagoen Master tesia (UPV/EHU, Gasteiz 2010eko abendua) hilabeteetan zuzenduz, iruzkindu eta hobetzen etengabe laguntzeagatik; Joseba A. Lakarrari, lanaren berri izan bezain laster agertutako interesagatik eta egindako oharrengatik; eskerrak, halaber, Miren Ibarluzeari, Galiziako egunak gogoan, testua irakurtzeko beta hartzearen. Esan gabe doa lan honetan egon litezkeen akats guztiak egilearenak direla.

historikoaren esparruan. Aipatu eremuko hizkerak (edo hizkerek) azken mendeotan izan duten bilakabidea ahal beste ezagutzea da gure asmo nagusietako bat, hizkeren edo dialektoen gaineko ikuspegi diakronikoak ezagutza osoagoa ematen duelakoan.

Esan gabe doa ez daukagula 1800 inguruko soinu-testigantzarik; hortaz, era honetako lanetako ohiko bideak jarraiturik, testu idatziak izango dira baliatuko ditugun iturriak. Euskararen historiaz aritzean, sarri aipatzen dira material-urritasuna eta material horren behar bezalako ezagutza eza.² Bizkaiko Nerbioi ibarrean, zorionez, ezin esan genezake urritasun hori hain handia denik, alboko bailarekin parekaturik, behintzat; izan ere, baditugu xvii, xviii eta xix. mendeetako zenbait herritako testuak.³

Bada, lan honetan xviii. mende amaieran eta xix.aren hasieran Bizente Sarria (1767-1835) etxebarritarak idatzitako bizkaierazko⁴ sermoietako hizkera aztertuko dugu. Ikertzailearen lanak deskribapen hutsetik haratagokoa izan behar duela uste dugunez gero, Sarriaren sermoietarik batutako ezaugarriak ematearekin batera, ezaugarrien geografia zein izan zitekeen ere aztertzen saiatuko gara, egileak sorterriko euskara edo kanpoko ereduren bat zer neurrira arte baliatu z(it)uen esate aldera.

1.1. Bizkaiko Nerbioi ibarra

Lan honetan askotan aipatuko dugu Nerbioi ibarra. Hori dela eta, inguruaren gaineko datu batzuk ematea irakurlearen lagungarri izango delakoan gaude.

Lehenengo eta behin, hemen Nerbioi haraneko Bizkaiko alderdiaz arituko garela zehaztu behar dugu. Izan ere, bailararen arabar alderdian (Amurrio, Luitaondo, Laudio eta abar) euskara galdurik dago. Bizkaian geografikoki kokatzearren, hegoaldetik iparraldera, Nerbioi ibaiak Arakaldo, Arrankudiaga, Ugao-Miraballes, Arrigorriaga eta Basauri zeharkatzen ditu: azken horretan, Ibaizabal ibaiarekin bat egiten du eta Etxebarrin eta Bilbon barrena itsasoratzen da. Arakaldoko hego-ekialdean geratzen dira Orozkoko lur zabalak, eta beste horrenbeste gertatzen da Zeberioarekin (perpendikularki lotzen ditu Nerbioi eta Arratia bailarak) Ugao-Miraballes parean, bai eta Zaratamorekin Basauri eta Arrigorriaga artean ere.

Hegoaldetik iparraldera doan ikuspegia mantendurik, Nerbioi haranaren mende-bala eremu erdalduna da, erabat: Okondo eta Enkarterriko lehenengo herriak ditugu: Gordexola, Alonsotegi eta, mendebalerago, Gueñes, Galdames, Sopuerta eta abar. Ekialdean, aitzitik, eremua nahiko euskalduna da: Zeberio, Arratia eta Galdakao (ez aurrekoak bezain euskalduna) daude bertan. Ipar-ekialdea ere, hots, Txorierra (Larrazbetzu, Lezama, Zamudio, Derio eta abar) nahiko euskalduna da.

² Ik., esaterako, zer nolako tratua eman zitzaion Landuccioren hiztegiari harik eta Agudek eta Mitxelena 1958an argitaratu zuten arte. Errenterriaren beraren sarrera aski argigarria da egoeraz jabetzeko.

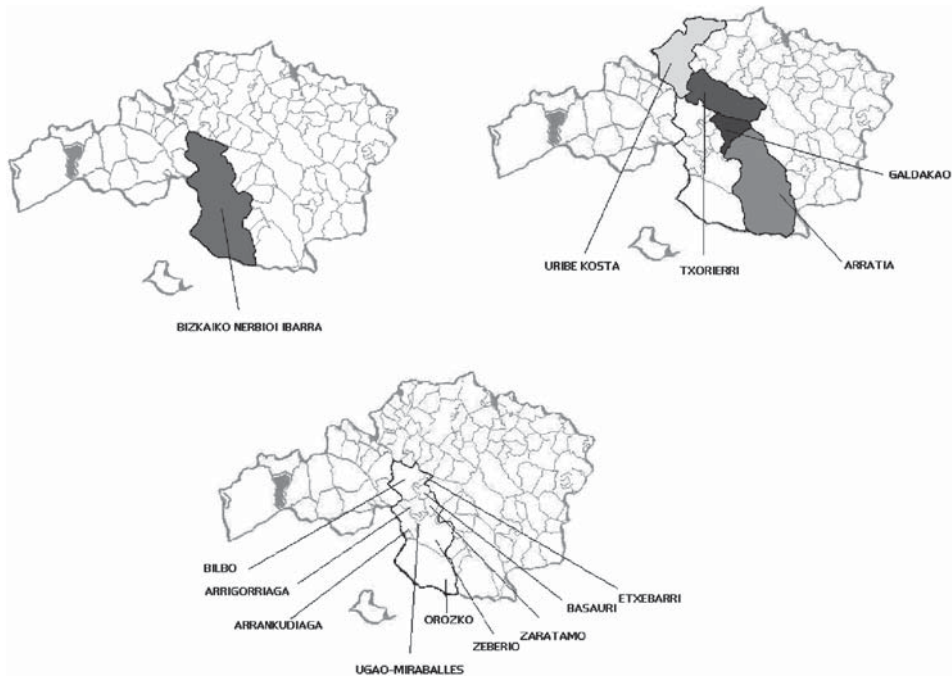
³ xvii. mendeko Bilboko Mikoleta (1653) ez litzateke ibar horretan bete-betean sartuko, baina oso gogoan hartzeko egilea dugu, zalantzarik gabe, hurbiltasun geografikoa dela eta; mende berean, *Viva Jesus!* dotrinaren (V hemendik aurrera) balizko jatorriaz izango dugu zer aztertu; xviii.ean, Orozkoko 1739ko oitotzak eta Bizente Sarriaren sermoi-bildumak daude; xix.ean, berriz, Juan Ignazio Astigarragaren sermoiak eta Juan Antonio Uriarteren itzulpenak. Ik. testuon erreferentziak bibliografian.

⁴ Zuazok (1998) berreskuratutako izendapena erabilita, *mendebaleko euskara*, nahi bada. Sarriaren hizkera aztertzeko, dena dela, ezinbestekotzat jo dugu aurretik aipatutako materialak gogoan hartzea.

Behin eta berriro aipaturiko euskalduntasuna dela eta, Nerbioi ibarraren baitan bertako euskararen egoera aski ahula da: Etxebarriko jatorrizko hizkeraren azken hiztuntzat⁵ geneukana 2010ean hil da laurogeita hamar urte baino gehiagorekin, eta Bilbon, Basaurin, Arrigorriagan eta Ugao-Miraballesen ez da erraza euskaldunak aurkitzea mendialdeko auzune txikietatik kanpo. Salbuespenak salbuespen, gainera, hirurogei urterik gorakoek baino ez dute sorterriko hizkera gorde, eta elkarrekin usu egiten dute gaztelaniaz.

Bestelakoa da egoera Zaratamon (Arkotxa auzoan salbu), Arrankudiagan (Zollo barne) eta Orozkon, non aurreko herriekin konparaturik, euskaldun-kopurua nahiz bertako euskararen belaunaldiz belaunaldiko transmisioa gorde egin baita.

Esan eta aipatutakoak maparaturik hobeto ikusi eta ulertuko direlakoan, hona hemen Nerbioi ibarra eta inguruak irudikatuta:



1.2. Bizente Sarria: bizitza eta sermoiak⁶

Bizente Frantzisko Sarria Lezama 1767ko udagoiengan jaio zen Etxebarrin, hots, Nerbioi ibarreko iparraldeko muga-herrietako batean. Ama sorterrikoa bertakoa zeu-

⁵ Bada beste hiztunik, baina beste eremu batzuetako jendearekin bizi izanaren hizkuntza-eragina begi-bistakoa da.

⁶ Aurretik beste autore batzuek sakonago jorratu duten gaia denez gero, hemen Sarriaren bizitzaren eta sermoien gorabeheren gaineko zertzelada batzuk baino ez ditugu emango. Informazio gehiago nahi duenak ikus ditzala Solaguren (2007), Altzibar (1993) edo eta Etxebarria eta Apraiz (2009) lanak.

kan eta aita alboko Txorierri bailarako Larrabetzukoa. Nekazal-girokoa izan behar zuen, zalantzarik gabe, orduko Etxebarrik (eta horrela izaten jarraitu zuen xx. mendean industria nagusitu arte), baina argi dago Sarriak baserriko lanak alderatu eta ikasteko aukera eduki zuela.

1783an Bilboko San Frantzisko komentuan nobizio sartu zen, eta handik bederatzita urtera predikari- eta konfessore-lanak hasi zituen. Ikasle ez eze, irakasle ere aritu zen zenbait urtez Bilboko komentuan bertan. 1797tik 1800era bitartean, Filosofia irakasten aritu zen Arantzazun. 1804an, irakasle-lanak utzita, Ameriketara joan eta Mexikon eta Kalifornian barrena ibili zen. Bertan zegoela, sermolari legez hain eza-gun egin zen non, 1824an, misioen buru izendatu baitzuten. Handik hamaika urtera, istilu-sasoi latza igaro ondoren, Soledad misioan hil zen.

Bada, Sarriak Ameriketara joateko Euskal Herria utzi zuenean, berarekin eramane zuten aurretiaz idatzirik sermoiekin osaturiko kartapazioa; itsasoaz bestalde daude, oraindik ere, etxebarritarren eskuizkribuak: Kaliforniako Berkeley Bancroft Library eta California State Library (Sacramento) liburutegietan. Han zeudela jakinik, Deustuko Unibertsitateko Josu Bijuescak ekarri zituen sermoioak, mikrofilmaturik, Euskal Herrira.

Material hori oinarritzat harturik, orotara Sarriaren hogeita hemeretzi sermoiko korpua argitaratu zuten Labayru Ikastegiko Nagore Etxebarriak eta Ainara Apraizek, Etxebarriko Udalaren laguntzaz, 2009an.⁷

Sermoiez denaz bezainbatean, gehienak (hogeita hamabi) bizkaieraz idatzita daude, eta horiek, hain zuzen, izango ditugu hemen aztergai. Badira gaztelaniazkoak (sei) eta gizpukerazkoen bat ere. Sermoi gehienek ez daukate inongo argibiderik (ez bada autorearen sinadura, eta ez kasu orotan), baina, ditugun apurrek, etxebarritarra Bizkaian barrena (Etxebarri, Mungia, Otxandio, Fika) ibili zela erakusten dute. Datazioari dagokionez, bestalde, aurretik emaniko datuek zeharkako informazio aski baliagarria dakarkigute: sermoi gehienak 1796 eta 1804 artekoak dira.

2. Sarriaren hizkera

Lan honetan Bizente Sarriak bizkaierazko sermoietan zer nolako hizkera baliatu zuen aztertuko dugu. Luzeegi joko luke etxebarritarren sermoietan ageri diren ezaugarri guztiak zerrendatzeak, eta zer esanik ez ezaugarri horiek guztiak iruzkintzeak. Hori dela eta, ezaugarrien izaerari lotutako galbahe modukoa erabiliko dugu batzuk sartu eta beste batzuk kanpoan uzteko. Sarriaren hizkera benetan ezaugarritzen dituzten elementuak ekarriko ditugu hona: gehien errepikatzen direnak, sistematikoak direnak. Ez ditugu baztertuko, dena dela, hizkuntzaren historiarako aski interesgarriak izan daitezkeen gainerakoak, hala nola, arkaismoak. Ezaugarriak ohikoa den eskema jarraiturik emango ditugu: fonologia, morfologia, sintaxia eta lexikoa.

2.1. Fonologiaren eremuko bokalismoarekin hasita, Jon Arretzek *Basauriko euskara* lanean esan bezala: “Basauriko eta orokorrean Nerbioi haraneko hizkera”⁸ ingu-

⁷ Etxebarria, Nagore eta Ainara Apraiz (arg.), 2009, *Bizente Sarria (1767-1835). Sermoitegia*, Labayru Ikastegia: Bilbo.

⁸ «Nerbioi haraneko iparraldeko hizkera» zehaztuko genuke guk, hegoaldekoa (Arrankudiaga, Arakaldo eta Orozkokoa, bederen) ezberdintzat daukagunez gero.

rukoetatik gehien bereizten duen puntua fenomeno fonetikoena da” (1994: 41). Be-rezitasun horren karietara, alboko bailara eta herrietan (Arratia, Txorierri, Zeberio) agertzen ez diren hiru ezaugarri nagusi aipatzen zituen basauriarrak: *-ie* disimilazioa (*alabie*), /i/ bokal-erdiaren osteko <dx>⁹ epentetikoia (*egidxe*) eta asimilazio bidezko bustidura automatikoa (*aitte*, *bilddurre*). Bada, horietarik lehenengo biak bizirik eta sistematikokoak ziren, jada, Sarriaren sermoietan.

2.1.1. Bokal-biltzeetan lehenengo bokala (*a* edo *e*) *i* bihurtzea da ohiko emaitza ondoko batuketetan, artikulua mugatua eranstea nahiz hitz barruan:

a + a: *aitiac* (1), *gausia* (2), *sospechiagaz* (2), *guerizia* (3), *personia* (3), *aitiaren* (3), *arduria* (3), *vicicia* (3), *eleiziaren* (3), *acaberia* (3), *honria* (13), *erropia* (14), *bul-dia* (14), *dulzuria* (18), *penia* (19), *alabancia* (20), *dichia* (20), *garizumia* (22), *em-bria* (23), *eleizia* (23).

e + a: *ganian* (1), *biar* ‘behar’ (1), *fedia* (1), *atiac* (1), *gosia* (1), *vidia* (2), *or-diagaz* (2), *gurian* (3), *astziariyac* ‘azeariak’ (6), *aidiac* (6), *emotia* (9), *aserria* (11), *aitaguria* (12) *isilian* (13), *juatia* (14), *vorondatia* (18), *deleitia* (18), *betiac* (18), *erreguiaren* (18), *semiaren* (19), *veriala* ‘berehala’ (22), *nirian* (22), *izatia* (22), *ale-griago* (30).

e + e (bokal bikoitzak gorde ez diren kasuetan):¹⁰ *dolorietan* (1), *sierpien* (1), *echie-tan* (23), *urtietan* (23).

e + o: *tristioc* (21), *accidentioc* (39).

Aurreko arauak baditu, halere, zenbait salbuespen, sail batean nahiz bestean. *-ea* zaharragoa gorde duten kasuak,¹¹ esaterako, badaude, bai eta bilakaeran pausu bat gehiago eginda *-ie* dutenak¹² edo bokal bikoitzak gorde dituztenak ere, baina azken horiek aparteko azpiatal batean aztertuko ditugu.

Nerboi ibarreko iparraldeko hizkeran nahiz alboko bailaretakoetan *-o* amaieradun hitzei *-a* mugatzailea ezartzean *-oa* daukagu egun: *astoa*, *soloa*, *ixikoa* ‘izekoa’, *gogoa* (Arretxe 1994: 48). Mende hasieran ere hala bide zen, Azkuek *Erizkizundi Irukoi-tza* lanean baturiko datuen arabera (Echaide 1984: 85-86). Uriarteren Arrigorriagako dotrinan ere hala betetzen da araua, eta Astigarraga basauriarrak bide beretik jo zuen gehienetan.

Sarriaren kasua, bestelakoa da, sermoi batzuetan bederen. Izan ere, haren herri eta inguruetakoa *-oa* hori erabili zuen maizen:

inclinacinoa (3), *contracoa* (18), *estaducoa* (18), *doaz* (18), *Salescoac* (18), *Floren-ciac* (18), *charrecoac* (18), *osoan* (18), *besoac* (18), *artecoac* (19), *agraduacoagoric* (20),

⁹ <dx> grafia erabiliko dugu guk, gaur egungo egoeraz ari garenean, sabai-aurreko frikari ahostuna [-ž]- adierazteko. <y> erabili zuen Jon Arretxek: «I bokalaren ostean agertzen den y-ak hainbat lekutan erabiltzen den yod antihiatikoa sinbolizatzen duela, sabai-aurreko frikari ozena, beste batzuk dx grafiare-kin isladatzen dutena (*ogidxe*, *arpeidxe*, *bidxer...*)» (1994: 37).

¹⁰ Erakusle pluralen Sarriak jasoagotzat zeukan eredu bat hautatu ez zuenean, *oneic* da ‘honek’ pluralari dagokien forma erabiliena, eta forma horren gainean ezartzen dira deklinabide-markak ere: *oneitaric* (7), *oneitan* (14), *gustionein* (18), *oneinac* (30), *oneicaz* (39). Testuan hirugarren pertsonako ize-norde indartu arrunta *eurec* den arren, birritan aurkitu dugu *eureic* (20 eta 31) aldaera ere.

¹¹ *esperanzaea* (25), *eriyotzea* (30), *señorea* (30), *obrea* (19); *videa* (30), *parcatutea* (30), *maitearen* (37), *necesidadaea* (37), *viorcea* ‘bihurtzea’ (2), *quea* ‘kea’ (7), *comutea* ‘gomutea’ (19), *piadadearen* (20).

¹² *garien* ‘garean’ (29), *Elesien* (6); *erriel* (2), *aurrien* (7), *azien* ‘atzean’ (9), *urtien* ‘urtean’ (18), *ar-tien* (31), *asquenien* (31).

agraducoa (20), *amorosoaren* (20), *sacrilegioscoac* (20), *onelangoac* (20), *mortalecoa* (20), *afliccinoa* (22), *ministroac* (22), *obispoac* (23), *credoac* (23), *oracinoac* (23), *artecoac* (30), *gorrotoa* (30), *zoroa* (30), *gogoa* (37).

Aitzitik, sermoi batzuetan, gutxitan, baina beste batzuetan ia sistematikoki, Bizkaiko ekialdeko¹³ *-ua* ere baliatu zuen (adizkiak barne):¹⁴

zorionecuac (1), *gogua* (2), *asmua* (6), *oñetacuac* (7), *ossua* (9), *artua* ‘artoa’ (12), *leescua* (13), *ezpadua* (13), *gogua eruan* (14), *gozua* (22), *asmuetan* (23), *senduena* (25), *benetacuac* (25), *necosuac* (29), *asmuen* (29), *juango* (29), *Jangoicua* (34), *lenengua* (34), *eguan* ‘egoan’ (34), *zuaze* (34), *eruan* (34), *beinguan* (35), *anchinacua* (35).

Hori horrela, badugu zantzuren bat Sarriak bestelako eraginik izan zuela pentsatzeko.

Kasuren batean bi bokalen artean *b* epentetikoa ageri dela esan beharra dago, bestalde: *picaroba* (11), *bautismoba* (38), *amodiyobagaitic* (20). Juan Mateo Zavalak hala idatzi zuen bere gramatika-lanean azken fenomeno horren inguruan: “*cuando la o roza con la a les hacen mediar una b, diciendo v. g. “doba” por “doa”*” (1848: 55). Harelere, ezaugarriak ez dauka, inondik inora, Orozko eta Baranbio aldean, antza, izan zuen hedapena ez eta sistematikotasuna. Are gehiago, badirudi ezaugarri baten azken arrastoa dela. Gogoratu ditzagun, bide beretik, Koldo Ulibarriren hitzak, Orozkoko euskaraz ari dela: “Gure lurraldean garrantzitsuena duda barik *-o + -a > -oba* dugu, ikertzaile guztien arabera Orozkon eta Baranbion baino ez zelako gertatzen” (2008: 197). Ezaugarri horren geografia zabalagoa izan zela erakusten dute, hortaz, Sarriaren idatziek; ez dakigu noiz, baina badirudi Nerbioi haraneko beste eremu batzuetan hedatuago egon zela.

u amaieradun hitzei mugatzailea ezartzean bi emaitza ageri ditu Sarriak: *ua* (gehien bat dokumentatzen dena) eta epentesidun *uba* (nahiz *uva*):

pensamentuba (1), *euvan* (3), *barauba* (6), *Christinaubac* (7), *consagraduba* (7), *gustuban* (7), *errubagaitic* (7), *munduban* (7), *mandamentubac* (11), *erruba* (12), *zabal-dubagaz* (13), *gauba* (18), *lecuban* (19), *estuba* (19), *socorrubac* (20), *vasuban* (19), *baraubac* (19), *tormentuba* (20), *infermuba* (20), *lecuba* (20), *buruban* (20), *maesuba* (34), *desiertuban* (34), *damuba* (34), *medicuba* (35), *ardauba* (35), *sortuba* (37), *bautismuba* (38).

Lehenengo begirada batean *-uba* horrek Markinako idazle klasikoak gogora badakarzkigu ere, badirudi Bizkaiko mendebalean ere bizirik egon zen ezaugarria dela. Uriartek Arrigorriagako dotrinan halakorik jaso ez arren, badirudi aurreko mendeko Orozkoko 1739ko otoitzetan, otoitzen berezko izaera gordetzaila gogoan hartuta, ahul baina bizirik zegoela fenomeno, hitz batzuetan behintzat (Ulibarri 2008: 197). Horretaz gain, Astigarraga basauriarren izkribuetan ere badira ehun eta hamabost bat kasu; hortaz, badirudi Nerbioi ibarrean XVIII. mende amaieran eta XIX.aren hasieran sistema-

¹³ Gipuzkoako eremu zabal batean ere horrela egiten da, baina kasu honetan Bizkaikoak interesatzen zaizkigu. Azkueren *Erizkizundi Irukoitzaren* arabera, *-ua* eta bertarrik eratorritako *-ue* Durangaldean, Markina partean, Busturialdean eta Otxandion erabiltzen ziren xx. mende hasieran. Gaminderen datu berriagoek ere hori islatzen dute (2007: 19).

¹⁴ Gaztelanietatik maileguak kanpoan utzi ditugu, nahasterik sor ez dezaten; izan ere, Sarriak, Bizkaiko tradizioari jarraikiz, *-u* amaiera erabiltzeko ohitura dauka.

tikoa ez zela, baina bizirik zirauela. Gaur egun fenomenoaren arrastoren bat baino ezin daiteke aurkitu, hala nola, *gau* hitzean: Nerbioi bailarako iparraldean sistematikoki entzuten dira *gaube* 'gau', *gaubon* 'gabon' eta antzekoak (Arretxe 1994: 120).

Beste kontu bat da, noski, Sarriak zein puntura arte testuratu zuen ezaugarri horren egiazko erabilera. Izan ere, sermoi batzuetan ia sistematikoki ageri da: non eta Nerbioi ibarrekoak ez, baina Bizkaiko ekialdeko hizkeretakoak diren beste ezaugarri batzuk ere sistematikoki erabiltzen dituen hogeita hamalagarrena bezalako sermoietan.

Sarria eta Astigarraga basauriarraren erabilera-proporzioak aztertuz gero, espero izatekoa da ezaugarri hori bigarrenaren gutxiago agertzea, baina biek egiten duten erabileren aldea handiegia begitatzten zaigu: etxebarritarak zazpiehun bat adibide dakartza, eta basauriarrak ehun eta hogeitaz inguru. Datu objektibook eskuan, pentsatzekoa da, kasu honetan ere (baina, kontuz, ez sermoi guztietan), Bizkaiko ekialdeko autoreen batek etxebarritarra "kutsatu" egin zezakeela.¹⁵

u + e kontestu fonikoan aurreko fenomenologia daukagu, hots, baditugu *u + e > ue* eman duten adibideak (gehienak), baina baita epentesidun *-ube*-dunak ere (adizki eta bigarren pertsonako izenordeetan, oraingoan):

[*ynez*] *eguiizube* (7), *ceuben* (7), *norzubei* (7), *dozuben* (7), *zubec* (7), *santuben* (7), *badozube* (7), *dozuben* (7), *badeuzazube* (11), *ditubezanac* (13), *badaquizube* (13), *degui-zubela* (14), *bajatzube* (14), *pecatuben* (34).

/i/ bokal-erdiaren ostean *a*, *e* edo *o* bokalak daudenean, <y> nahiz <j> grafemez, sabai-aurreko frikari ahostuna adierazten duen kontsonante epentetikoa ageri da sistematikoki, euskal jatorrizko hitzetan (hitz arrunt zein adizkietan) nahiz sistematizaturiko mailegu eta kanpoko leku- eta pertsona-izenetan. Sistematikotasun horren dozenaka adibide ditugu:

Hitzari elementuren bat gehitzean sorturikoak: *eguiya* (1), *andiya* (1), *soberbiya* (1), *sariyago* (2), *erromeriyetaraco* (2), *veguyiac* (2), *guztiyau* (6), *astziariyac* 'azeariak' (6), *loiya* (7), *biyac* (7), *liriyoen* (7), *idija* (11), *ichumendija* (12), *historiyan* (15), *jana-riya* (18), *garviyan* (18), *odaiya* 'hodeia' (19), *maiyan* (22), *zariya* (22), *aldiyac* (23), *oguiyen* (23), *andiyerija* (25), *goiyan* (29), *euriya* (30), *erruquiya* (30), *adoragarrijac* (35), *chorijac* (37).

Hitz barrukoak (maileguak eta kanpoko izen bereziak barne): *Greciya* (1), *biyar* 'bihar' (1), *poderiyo* (1), *areriyoen* (1), *martiriyo* (1), *ofciyoa* (1), *meriyendataraco* (2), *Inocenciyo* (2), *ubijentu* 'ubendu', 'ukendu' (3), *Italiya* (3), *amodiyo* (7), *viozezco* (7), *vioceco* (11), *urliyagaitic* (13), *valijo* (14), *uriyola* (18), *bijeramunian* (22), *fiyesta* (23).

Adibideekin batera, salbuespen txikiak ere badira, *bihotz* eta *gehiago* hitzetan, gehienak: *vioza* (15), *gueiyo eta gueiyo* (1), *ardura gueiagogaz*, *contu gueiyagogaz* (4), *gueiyago eta gueiyo* (18). Bestelakorik ere aurkitu dugu, dena dela: *loiac* (1), *gustiecaz* (3), *zoriona* (20), *andienian* (29).

¹⁵ Kontuz erabiltzeko eta aztertzeko gaia da, dena dela, *ubV^(a, e)* epentesiarena XIX. mende hasierako Markinako autoreengan, behintzat; badakigu zerabilten hizkeraren gaineko kontzientzia zeukatela, eta, horri jarraikiz, norberaren irizpideen edo sasoiako moden araberrako erabakiak hartzen hasi zirela. Ik. Alzibar (1992: 475 eta hh.).

2.1.2. Aitortu beharra dago Sarria Bizkaiko mendebalekoa izanik, XVIII-XIX. gizardien artean aritu zelarik eta bokalen geminazioez dakiguna jakinik (Mítxelena 1990: 111 eta hh.), harrigarria dela zenbat bokal bikoiztu ageri diren bere testuetan. Are harrigarriagoa bihurtzen da kontua garai ezberdinetan inguruko autore eta idatzietan bokal geminatuok izan duten leku eskasa gogoan hartuz gero: oso urriak, salbuespenak, dira Mikoletarenean ageri direnak (Pagola 2002: 203), *Viva Jesús* dotrinakoak¹⁶ eta Orozkoko 1739ko otoitzetakoak (Ulibarri 2008: 193). XIX. mende hasierako Basauriko Astigarragaren testuekin erkatze kuantitatibo bat eginez gero, tarte handi(egi)a dakusagu autore bien artean¹⁷ ere:

	aa	ee
Bizente Sarria	±30 ¹⁹	±480
Juan Ignazio Astigarraga	±3	±215

Gaineko koadroak ondo baino hobeto islatzen du eremu bereko eta garai bertuko autoreen arteko ezberdintasuna. 1866an, hots, bospasei hamarkada igarota, Uriartek Bonaparte printzearentzat itzulitako Arrigorriagako dotrinan (Arretxe 1988: 52) ez da *a* bikoizturik ageri, eta *e*-ren bost geminazio ditugu, horietarik hiru erakusle pluraletan. Alboko Arratia bailarara igarota, Añibarroren *Escu-liburua*-ren lehenengo edizioa (1802) arakatzuz gero, han ere oso gutxi direla ikusiko dugu.

Datu historiko horiek gogoan, argiro atera ditzakegu ondorioak: ez dirudi etxebarrirarrak erabili zituen bokal bikoitz gehienak grafiatik haratago doazenik. Izan liteke, eta gero eta datu gehiago dira horretara garamatzatenak, Sarriak beste autore batzuen eragina jasan izana. Bada, hipotesi horren barruan eredu izateko aukera gehien duten garaiko autoreak, ezaugarrien morfologia zein erabilera-maiztasuna kontuan harturik, Bizkaiko ekialdean genituzke, berriro ere.

Eskasak izan arren, hiru eratako *a* bikoiztuak aurkitu ditugu Sarriaren testuetan. Ugarienak *-a* amaieradun hitz bati deklinabide-markaren bat ezartzearen ondorioz (artikulu mugatuak nahiz ergatibo-marka) sortutakoak daude:¹⁹ *eleiziaaren* (20), *gustiaac* (14).

Kontsonante bat galdu izanaren ondorioz sortutako geminazio bakarra aurkitu dugu, *zabar* hitzean hain zuzen ere: *zaarrian* (25). Konposizioan, ordea, jatorria adierazteko erabiltzen den *-(t)ar* morfemaz eta *-ari* atzizkiak eraikitako zenbait hitzetan bokal bikoitzak ditugu: *cretaarrac* (3), *guraari* (13), *edaari* (14).

¹⁶ Gainerik begiratuta, berrogei-berrogeita hamar kasu aurkitu ditugu, baina gehien-gehienak artikulu mugatua, deklinabideko atzizkiak (genitibo eta lokatiboak, batik bat) nahiz aditzetako plural-gileak ezartzerakoan sortutako formak dira (ik. Mítxelena 1954), ez kontsonante baten galerak sorrazikoak.

¹⁷ *aa* eta *ee* geminazioak hautatu ditugu gehien errepikatzen direnak direlako.

¹⁸ Izen biblikoak (*Ysaac*, *Abraan*, *Aaron*, *Maab*, *Naaman* eta abar) zenbaketatik kanpo utzi ditugu konparaketa honetan.

¹⁹ Bada kasu bereziren bat, non *-i* eta *-u* amaieradun hitzetan mugatzaile plurala ezartzean geminazioa ageri baita: *ampulluaac* (3), *gustiaac* (14).

Azalpenik gabekoak genituzke, azkenik: *laarregui* (2), *laarreguijagaitic* (12), *itzaal* (7), *jaanari* (14) eta *jaatera* (37) bezalakoak.

Aurrekoak baino askoz ere ugariagoak direlarik, *e* geminatuak lau multzotan banatu ditugu: deklinabide- eta superlatibo-markak eranstea sorturikoak, adizkietako pluralgileekin sorturikoak, kontsonanteen galerek eragindakoak eta azalpen historiko garbirik ez daukatenak. Lehenengoei dagokienez, lokatibo, genitibo eta superlatibo kasuak eranstea agertzen dira, batik bat:

e + e > ee: *ceubeen* ‘zeuen’ (1), *urteetatic* (3), *confesoreena* (3), *videetacoac* (3), *errequeen* (3), *virtuteetan* (6), *gentilidadeen* (7), *semeen* (19), *sucessoreen* (19), *sacerdoteen* (20), *videetara* (30), *aldeetati* (6), *zeureenac* (7), *bereesco* (23).

a + e > ee: *peneen* (1), *anajeen* (1), *abazuzeen* (1), *santeena* (3), *deungueen* (12), *gauseetatic* (18) *peleetaco* (3).

Adizkiekin hasi aurretik, aditz-izenak sortzeko atzizkiak eranstea sortutako geminazio-kasuak ere badaudela esan beharra dago: *deseetan* (13), *beteetan* (14), *empleetia* (38) eta *amateetaco* (11), kasurako.

Bada, azkenik, beste kasu bat non *-o* amaieradun *guraso* hitzean aurreko bikoitzapen bera gertatzen baita analogiaz, beharbada: *gurasoeeen* (31).

Adizkiez denaz bezainbatean, *e* bikoitza erabili zuen Sarriak, besteak beste, pluraltasuna adierazteko:

dinotzeet (3), [*icusi*] *zaitzeee* (7), *dauquee* (12), [*eguiten*] *dabee* (12), [*icusico*] *leuquee* ‘hareek ha’ (13), [*enzun*] *badabee* (13), [*emon*] *zaitzeee* (22), [*gorde*] *zaitzeee* (23), [*galdu*] *zareela* (30).

Argi ikusten da, bada, gaineko adizki horietako bokal bituak egun disimilaturik entzuten ditugun formen (*zaitezie*, *zariela*, *daukie* eta abar.) aurrekariak direla. Alabaina, kontua ez dago beti hain garbi. Añibarrok adizkietan erabili zituen *ee-z* ari zelarik, geminazio horrekin arratiarrari sortu zitzaizkion zenbait arazo agerrarazi zituen Blanca Urgellek *Guero* *Guero*-ren hitzaurrean (ik. Urgell 2001). Izan ere, Añibarroren kasuan legetxe, Sarriaren testuetan ere “NOR eta NOR-NORK adizkietan subjektua pluraleko 3. pertsona dela markatzen du, eta bi pertsonako iragangaitzean datiboa hura bera dela. (NOR)-NORI-NORK adizkietan, berriz, ergatiboa 1. edo 2. pertsona denean adierazten du (...), baina 3. pertsona denean ez du bereizten datibo ergatiboak singular ala plural diren” (2001: lxxxiii). Sarriaren adibideak dira ondo-koak:

[*eraguiten*] *deuzee* ‘hak hareei’ (1), [*ematen*] *euzeen* ‘hak hareei’ (7), [*aguinduten*] *deuzee* ‘hak hareei’ (12), [*ifinten*] *deuzeezan* ‘hak hareei’ (12), [*eguiten*] *badeuzee* ‘hareek hari’ (13) [*quenduten*] *deuzee* ‘hareek hari’ (18), [*ezcatuten*] *deuzee* ‘hareek hari’ (19), [*quenduten*] *badauzee* ‘hareek hareei’ (21), [*emoten*] *deuzee* ‘hark hareei’ (22), [*iracaci*] *euzeena* ‘hark hareei’ (23), [*esango*] *deuztee* ‘hareek niri’ (24).

Aipatutako kasu eta kontestuez gain, badira bestelako *e* bikoitzak ere. Horien artean daude hemen gehien interesatzen zaizkigunak, kontsonante ezberdinak galdu eta galera horren ondorioz sorturikoak eta hitz konposizioan agertutakoak.

Urriak dira, oso, kontsonante baten desagertzearen ondoriozko geminazioak: *leenago* (1), *leenagoco* (4), *leescua* ‘legezkoa’ (13), *beeratu* ‘beheratu’ (25), *zaarrian* (25), *leezco* ‘legezko’ (37).

Lehen hitzean eta bertarik eratorritakoetan agertzen da sarrien *ee*, baina ezin esan genezake ziurtasun osoz hori horrela zenik autorearen euskara jatorrizkoan, beste nonbait irakurritako forma ala fosildutako elementua den. Izan ere, inguruko eta garai ezberdinetako testuekin erkatuz gero, honakoan ere Sarria (ia) salbuespena dela dirudi: *Refranes y Sentencias* [= *RS*] bilduman ez dago hitz horren forma geminaturik, Mikoletak *len* dakar ‘antes’ adieran ([1653] 1897: 11), Orozkoko otoitzetan bitan ageri da *leelengoan*, Astigarragarenean adibide bat baino ez dago, eta ez dago halakorik Uriarteren Arrigorriagako dotrinan.

Aurreko multzoetatik kanpo geraturiko geminazioak lirateke *beeratan* ‘beragan’ (7) (behar bada *behe* hitzaren parekotzat jo zuelako) *catee* ‘katea’ (22) asimilazioduna edo *meesprecietaco* eta *meesprecietan* (7), azalpen logikorik gabekoak.

Azpiatala ixteko utzi ditugu *aa* eta *ee* ez diren zenbait geminazio-kasu bakartu. Horien artean azalerrazanak *-ok* mugatzaile hurbila ezartzerakoan sortutakoak dira: *confesiooc* (21), *erregalooc* (27). Bestalde, aipagarria da *lur* hitza *u* bikoitzaz emateko Sarriak daukan joera: *luurrian* (1), *luur* (1), *luurreco* (3), *luurra* (3), *luurraren* (18). Era horretako adibide bakarra izan arren, ezin utz genezake aipatzeke hemezortzigarren sermoiko *suuan* ere.

2.1.3. Gaur egun sistematikotzat jo dezakegu Nerbioi ibarreko iparraldean goiko bokalek ondoko irekiak ixteko daukaten joera.²⁰ Sarriaren testuez ari garenean, ordea, joeraz bai, baina arau eta sistematikotasunaz ezin hitz egin genezake. Izan ere, fenomenoaren lekukotasun asko daukagun arren, kontrako adibide franko ere bada. Kontestu foniko ezberdinetan aurkitu dugu fenomenoak:

Hitz amaierako *-a*: *azerakunze* (1), *mille* (2), [*biar*] *dire* (2), *arime* (3), *burle* (9), *gure* [*dau*] ‘gura dau’ (20), *pinture* (21), *vequire* (22).

Hitz barruan, tartean kontsonanteak egon nahiz egon ez: *izen* ‘izan’ (1), *chinger* (1), *quisqueldutia* (1), *siquetu* (1), *citelai* (1), *bulerretic* (1), *iqueza* ‘ikatz’ (1), *coitedu* (1), *guresoen* (2), *uguezabac* (2), *bedeinquetuac* (3), *inder* (3), *indersua* (3), *bedeinquetua* (3), *iquesten* (3), *bitertecoz* (3), *aitetu* (6), *uquetu* (19), *apliquedu* (20), *uzterri* (22).

Deklinabide nahiz bestelako atzizki batzuetan: *ynfernuen* (1), *santuecaz* (3), *biten* (3), *birriten* (6), *barruen* (7), *miseriye* (20), *arriquadac* (29).

Bat eta *batzuk* zenbatzaileetan: *gichi bet* (6), *lagun bezuc* (14), *laurenchu bet* ‘laurdentxu bat’ (18).

Adizkietan: [*eracuci*] *euzezan* (1), [*esan*] *eguidezu* (1), *dauquedan* (2), *edertuten di-tuenac* (3), *dauquezan* (3) [*bota*] *deguiela* (6), [*eguin*] *deven* ‘dauen’ (7), *davilzen* (22), *ichi deu* (25).

2.1.4. Aurreko “fenomenu nagusiez” gain, badira bokalismoan labur aipatuko ditugun beste batzuk ere; ez dira sistematikoki agertzen eta agertze-testuinguruak ere gutxiago dira.

2.1.4.1. *au* eta *ai* diptongo murrizketak ez dira, inondik inora, sistematikoak Sarriaren izkribuetan. Are gehiago, badirudi etxebarritarrek diptongook mantentzeko ahalegina egin zuela. Era bateko eta besteko kasuen proportzioa begiratzea baino ez dago: *Jaungoico* formaren mila adibidetik gora daude sermoitegian, eta lautan baino ez da agertzen *Jangoico* murrizketaduna. *Aurquitu* ehun eta hogeitau biderrez dau-

²⁰ Ik. fenomenoaren hedapena Euskal Herri mailan Zuazo (2008: 239-241) lanean.

kagu, eta *arquitu*, bitan. Hogei bat *aurpegui*, eta hiru *arpegui*. Hamar bat *gau*(*be*), eta bi *gab*(*a*). Aitzitik, bada kasu bakar bat non forma biak, diptongoduna eta murriztua, parean dauden agerraldi-kopuruari dagokionez: *jaube* / *jabe* bikotea.

Sudurkari aurreko *ai* diptongoaren kasua berbera da: oro har, diptongoa gorde egin da. Hala, ehun bat *aingueru* ditugu, eta hamar bat *angueru*. Baten baino ez da ageri *ordindu* ‘ordaindu’ (6). *Hainbeste* berban legoke, kasu honetan, kopuru-parekidetasuna, diptongodun formak gehixeago badira ere: ehun eta bost *hainbeste* nahiz *aimbeste* eta larogeta bost bat *anbeste* zein *ambeste*.

2.1.4.2. Beste leku batzuetan ere aurki daitekeen fenomeno bada ere, “Bizkaian beste inon baino indar handiagoa hartu du” (Zuazo 2008: 72) hitz amaieran *-e* duten hitzetan *-a* agertzeak. Sarriaren sermoitegian araua betetzen duten eta egun bizirik dirauten ohiko adibideak ditugu:

andra (1), *laba* (1), *lora* (3), *landara* (7), *oba* ‘hobe’ (13), *obato* ‘hobeto’ (20).

Baina baita gaur egun aurkitzen ez ditugunak ere: *labe* (1), *lorezuba* (7).

Halakoekin batera, esan bezala, badira fenomeno hori ageri duten baina gaur egun entzuten ez diren aldaerak:

entzula (2), *adisquida* (3), *banqueta* ‘bankete’ (22), *adisquidatzenen* (30), *nira* ‘nire’ (34), *ygarla* ‘igarle’ (35), *servizailla* (38).

2.1.4.3. Gaztelaniaz *-o* amaiera duten hitzak *-u* amaierarekin euskaratzeko tradi-zioko joera gordetzen du Sarriak, beti ere salbuespenak salbuespen:

tesoru (3), *pulpitua* (3), *motibu* (7), *bautismu* (7), *obispadu* (9), *publicuan* (13), *poderosu* (19), *destinu* (19), *preciosua* (19), *denderuacaz* (21), *motibu* (22), *cotolicu* (23), *cabu* (25), *engañu* (30), *animu* (30), *publicu* (30), *diaconu* (38).

Baina: *calabozo* (30).

2.2.1. Kontsonanteak direla eta, txistukariekin hasiko gara. Oraindik ez daukagu mendebalean aspaldi hasi, hedatu eta oraindik ere ekialderantz, Gipuzkoan barrena, zabaltzen ari den txistukarien desfonologizazio eta neutralizazioari buruzko ikerketa sistematikorik. Dena dela, bilakabidearen kronologia eta geografiaren ideia batzuk baino ez dauzkagun arren, bada Bilbo aldeko “mugarri kronologikoren” bat. Mikole-taz ziharduela, hala idatzi zuen Rosa Miren Pagolak:

Fenomeno hau bizkaieran hasten da eta, dirudienez, mendebaldean; Micoleta bera litzateke horren lekuko erakusgarriena, grafien nahasketari dagokionez batez ere. xviii. mendean Larramendik ere gauza bera egiaztatu zuen Bilboko euskararen ahoskera txarra zela-eta, xistukarrietan batez ere. Esan daiteke, beraz eta ezagutzen dugun euskarazko literaturak agertzen duenez, xvii. mendean hasiko zirela nahasteak, bereziki Bilbon eta inguruetan, lehenbizi ahoskeran, noski, gero literaturan agertuko zirenak. (2002: 204).

Lan honetan ez gara fenomenoaren jatorriaz (kronologikoa nahiz geografikoa) arduratuko;²¹ alabaina, 1653an prozesua Bilbo aldean aurreratua zela eta Etxebarrik

²¹ Koldo Ulibarrik berriki jakinarazi digu Landuccioren Gasteizko hiztegiaren (1562) nahasketa islatzen duten aztertu beharreko kasuak badirela.

Bilborekin muga egiten duela gogoan harturik, 1800 inguruko Bizente Sarriaren sermoietan espero genezakeen emaitza aurkitu dugu: txistukarien desfonologizazioa eta neutralizazioa kasu eta kontestu fonologiko batzuetarik haratagokoa da, frikari nahiz afrikarien sailean. Hori dela eta, txistukari bakarra adierazteko sarri grafema ezberdinak baliatu zituen etxebarritarrik: jatorriz —[s]— dagoen lekuan, <z>, <tz>, <c> eta <tc>-rekin batera, <s>, <ss> eta <ts> aurkitu ditugu; —[ś]— adierazteko, <s> eta <ss>, baina baita hiperzuzenketen ondoriozko <z> eta <tz>-k. Afrikarien multzoan —[č]— adierazteko <s>, <ss> eta <ts> idatzi zuen Sarriak, baina baita <z> eta <tz> ere; —[c]— adierazteko, azkenik, <z>, <c> eta <tc> erabili zituen.

2.2.2. Arestian Nerbioi ibar iparraldeko hizkeran hiru ezaugarri bereizgarri daudela esan dugu, tartean asimilazio bidezko bustidura automatikoa. Fenomeno horri eskainitako azpiatalean, hala berresten zuen Jon Arretxek: “Hauxe da [bustidura] zalantzarik gabe Basauri aldeko eta orokorrean Nerbioi haran aldeko euskararen puntu bereziena, inguruko haranetako hizkeretatik gehien desberdintzen duena” (1994: 78). Aipatu ibarreko iparraldean bizi-bizirik dagoen fenomenoa da, eta bustidura automatikoa gerta daitekeen kontestu foniko guztietan gertatzen da: *ill*, *iñ*, *itt*, *illdd*, *illtt*, *iñdd* eta *iñtt*. Nerbioi ibarreko XIX. mendeko eta XX.aren hasierako zenbait lanetako datuek, ordea, ez dute horrelakorik islatzen.²² Azkue-ren *Erizkizundi Irukoitzako* datuak harturik (Echaide 1984: 82-84), *indar*, *il da*, *beldur* eta *ezin d(a)u* formatan ez da egungo bustidurarik ageri. Uriarteren Arrigorriagako dotrina esku artean hartuz gero, bustidura *ix*, *iñ* eta *ill* kontestuetan baino ez daukagula ikusiko dugu. Dudazko kasu batzuk dakartza Astigarraga basauriarrik, baina, oro har, Uriartek erakutsitako eta Azkuek bildutako informazioarekin bat egiten du. Datu horiek eta historikoki bustidura sistematikoki ez adierazteko joera gogoan hartuta, Sarriak ere “bustidura-urritasun” hori agertzea da espero genuena, eta hala da.

Etxebarritarren sermoietan oraindik bustidura ez zen sistematikoa, ez zen araua, edo araua bazen, autoreak ez zuen horrela islatu, behintzat. Alabaina, bustidura-ka-suak eduki, baditugu. Oro har, XIX. mende amaierako eta XX.aren hasierako aipatutako autoreen joeraren aurrekaritzat har dezakegu; ondokoak dira darabiltzan bustiduren kontestuak:

i + n > ñ: *miña*²³ (1), *naciño* (1), *usaiñaren* (1), *iñoz* (1), *erreñuba* (1), *baño* (1), *beño* [*baten*] (1), *Antoniño* (3), *iñez* [*eguin*] (3), *oñetan* (4), *matrimoniñoa* (6), *nozi-peñeren* [*baten*] (6), *bardiña* (8), *ceiñetan* (7), *proteccióna* (7), *demoniñoc* (11), *orañ* (13), *prisiñoeric* (20), *iñacitua* ‘oinastu’ (22), *ipuñ* (23), *zereguña* (25), *pasiño* (25), *oceiñacaz* (31), *pisciñan* (39).

i + s > ix: *gaisoa* (1), *gox* (14), *issilic* (31), *elesacuac* (12).

²² Kontuz, halere: «la palatalización no está bien señalada en los diccionarios generales modernos y tampoco se indica siempre de manera consecuente en textos antiguos (...) En vizc. ant. se lee *baño* y *bano* en el mismo texto; en *RS* hay *ynoc*, *ynox*, pero *iñori*, en Cap. *inoc*, *iñor*, *iñori*, etc.» (Mitxelena 1990: 184). Mitxelenaren aipua gogoratu, Altzibarrek: «bustidura, oro har, ez da garbi eta jarraikortasunez markatu izan idatziz, premiazkotzat jo ez delako, nonbait (...) Testuetan gehien bat markatua grafikoki, hain zuzen ere, *n* eta *l*-rena da, *ñ* eta *ll* bidez, gainerako kontsonanteena ez bait da agertzen *i* bokalaren ondorik bederen, Resurrección María Azkue ohartu zenez (*Evolución de la lengua vasca*, Bermeo, Gaubeka, 1935, 60.or.)» (1993: 551).

²³ Sufritzen dena nahiz ahokoa, ez ditu bustiduraren bitartez ezberdintzen.

i + l > ll: *illen* ‘hilen’ (1), *millare* (1), *milla* (1), *pilloric* (1), *villatuco* (2), *jozquilla* (2), *nescatillia* (3), *mutillen* (3), *ille* ‘hile’ (6), *espillu* (8), *erositzaileric* (9), [*gueratu*] *dilla* (11), *ibilli* (11), *matrallan* (11), *gordezallean* (22), *eguilliagan* (25), *billostu* (25), *loba* (29), *mallu* (30).

i + tz > tx: *gach* (1), *bacochari* (2) *vicocha* (9), *achaquijaric* (14), *achurtu* (18).

Aurrekoez gain, aipatzekoa da *kale* hitzaren *callian* (31) aldaera darabilela, bizirik dagoen erabilera izanik, gainera.²⁴

2.2.3. Hitz arruntetan, orokorrean, bokal arteko <g> gorderik ageri da Sarriaren izkribuetan *ezagun* berban (eta bertarik eratorritakoetan) salbu, non kontsonantedun formez gain —*esagutu* (22), *esagutuco* (22), *esagututen* (23)—, <g> gabekoak aurrekoak beste agertzen baitira:

essauturic (1), *esaututeco* (3), *esaunac* (4), *esauqueraraco* (18), *esaututen* (21), *esauquera* (27), *esaugarri* (30).

Egin-en adizkietan, bestalde, bietariko kasu asko ditugu. Bere horretan ageri denean, hots, laguntzaile ez delarik edo laguntzaile izanda bestelako markarik ez daukanean, oro har, <g> eta guzti ageri da:

eguin (7), *eguingo* (7), [*yfini*] *eguizu* (9), *eguinagaz* (13), *eguin* [*evan*] (20), *eguin* [*din*] (20), [*iguez*] *eguingo* (21), [*emon*] *eguizue* (27), [*ecarri*] *eguizue* (27), *eguingo* [*dodala*] (31), *eguin* [*eudien*] (31), *eguinic* (32).

Kontua bestelakoa da *egin* horrek laguntzaile legez markaren bat duenean, ezen badira kasuak non <g>-a gorde egiten den:

[*botā*] *deguuela* (6), *deguizuen* (6), [*essagutu*] *daguigun* (6), [*alcanzadu*] *deguiguzan* (15), [*icusi*] *daguiguzan* (37).

Alabaina, <g> gabeko adibideak ere asko eta asko dira:

[*essarri*] *daigun* (6), [*lagundu*] *deizugun* (7), [*jaquin*] *deigun* (18), [*icusi*] *deigun* (30), [*billatu*] *daigunzat* (22), [*al*] *badaizue* (23), [*icasi*] *deizula* (24), [*eguin*] *deizuenzat* (27), [*al*] *daidan* (30), *gordeizus* (31), [*gozadu*] *deigunzat* (32), [*parcatu*] *deizuezan* (34), *gordeizube* (38), [*viztu*] *deizuela* (39).

2.2.4. Sarriaren sermoitegian bi modutan agertzen da *ez* adizlaguna: isolaturik eta hurrengo hitzari (aditza, normalean) loturik. Lehenengo kasuan ez da inongo aldaketa fonikorik gertatzen, baina bestelakoa da egoera bigarren kasuan. Izan ere, hurrengo hitza leherkari ahostun batekin hasten denean, gaur egun legetxe, batuketak ahostunaren ahoskabetzea eragin ohi du:

eztala (2), *ezta* (2), *eztago* (2), *eztaude* ‘ez daude’ (3), *eztozue* (3), *eztituezalaco* (4), *ezteguen* (7), *eztozu* (8), *ezcarienocgaitic* (9), *espequijan* ‘ez baekian’ (11), *estot* (13), *espequijen* ‘ez baekien’ (13), *estagoan* (20), *ezpanoa* (23), *eztanagaz* (23), *eztoguna* (23), *eztoienac* (24), *ezpegui* [*iñoc uzti*] ‘ez begi’ (39).

Hurrengo hitza <n> sudurkari edo <l> albokariz hasten denean, aitzitik, adizlaguneko txistukaria galdu egiten da:

²⁴ Ugao-Miraballes herriari ere *Kallea* deitu izan diote inguruko nahiz herriko euskaldunek, herria kale nagusi batek zeharkatzen duela eta.

eneunque [gura] (2), *eleuquialaco* (7), *eneuzan* (11), *enaz* (21), [jaquingo] *eleudiala* (22), *eniquite* 'ez ninteke' (22), *enaude* [*bildurtuten*] 'ez naude' (30).

Azkenik, beste txistukari batekin batzean, bi emaitza agertzen dira: lehenengoan, txistukari frikariak bakandu egiten dira: *ezeitiezan* (2), *ezan* [*izango*] (3), *ezan* [*gueratu*] (3); bigarrenean, ordea, frikariak bizkar-hobietako afrikari ahoskabe bihurtzen direla ematen du, eta "ematen du" diogu, grafia nahasteren bat ere egon daitekeelako: *etzan* [*gueratu*] (8), *etzare* [*ondo confessaduco*] (34), *etzituzan* (34).

Era horretako adibide gutxi daukagun arren, sabaiko nahiz sabai-aurreko frikari ahostuna dagoenean, adizlaguneko txistukaria galdu eta frikari ahostunak sabai-aurreko afrikari ahoskabe bihurtzen dira:²⁵ *echacazan* [*falta*] (30), *echaco* [*zatituten*] (37), *echaco* [*aussituten*] (37), *echat* 'ez jat' (39).

2.3. Morfologiak era honetako ikerketa historikoetan daukan garrantzia azpimarratzeko da, oro har, ezaugarri eta, ondorioz, testuen kronologia finkatzeko erabakigarria delako. Hori horrela, oso baliagarri izango zaizkigu ondoko orrialdeetan aztertuko ditugun morfologia-ezaugarriak, besteak beste, Bizente Sarriak sermoietan erabiliriko hizkera ezaugarritze aldera, hots, berritzailea, gordetzailea ala bien artekoa den erabaki ahal izateko. Sermoietan ageri diren ezaugarri guztiak aztertzeak luzeegi joko lukeelakoan, idatzion kronologiaz zerbait esan eta sistematikotasun minimo bat gordetzen duten kasuak baino ez ditugu hona ekarriko.

2.3.1. Euskarazko mugatzaile arruntak (-a singularra eta -ak plural orokorra) dabilbiltza Sarriak. Bada, aipagarria da, mugatzaile arruntez ari garelarik, testuetan ageri diren bi ezaugarri zahar edo arkaismo. Alde batetik, *errege* hitza mugatzailerik gabe erabiltzeko joera zaharrari eusten dio etxebarritarrik:

Antioco erregeuc legues (7), *justuen erregeucaz* (19), *juango baliz guizon bat erregeugana* (30), *cer derichazue eransungo leusquiola erregeuc* (30), *ac guizonac Erregeucaz leguez* (30), *erregeucanic* (32), *erregeucaz* (32).

Bestalde, *aita* hitza artikulatu mugatuaz erabiltzeko tradizio zaharrari ere eutsi zion:

ceinzuc dirian Aitia, Semia eta Espiritu Santu Jauna (8), *Aitia dala Jaungoicoa* (8), *Aitia ezta semia* (8), *Aitiagaz gausa gustietan bardiña* (8), *Aitia eta semia alcar amaduric* (8), *Aitia vere eternidade gustiric* (8), *Aitiac vere entendimenduagaz* (8), *Aitiaren, Semiaren eta Espiritu Santuaren izenian* (19), *aitia da Jaungoicoa* (27), *aitia zan gustiz ona* (30).

2.3.2. Aurrekoekin batera, mugatzaileen sailean, -au eta -ori artikulatu zaharrak eta -ok hurbila²⁶ ere baditugu, bai eta lehenengo graduko erakusleari dagokion *on-* eta bigarren graduko *orr-* formak ere:

essauturic ondo eguijau (1), *aurquituric ya Ynfernuan aberazau* (1), *beragaitic dino doctore santuonec* (3), *adierasotia ascoen salvacinoraco dan gausau* (4), *beti davil Espiritu madaricatuau* (6), *gustionen* (7), *icazi dozuben leccinoau* (7), *andija da, Jauna, hichu-*

²⁵ Kasuren batean sabai-aurreko afrikari ahoskabea «behar lukeen» lekuan <tz> eta <z> grafemak agertzen dira, eta horrek zalantzatan uzten gaitu: grafia kontua baino ez da, ala aipaturiko txetxekaria ez da kasuotan garatu?: *etzacu* 'ez jaku' (11), *ezaco* 'ez jaku' (13).

²⁶ -ok nahiz -oek formekin agertzen da, lehenengoa nagusi den arren: *ceuroen* (2), *gustiyoenzat* (6), *opa deuzezan vanidade gustiyoc* (7), *eztogu biar bestioc* (18), *gustiocgaitic* (25).

mendijau (14), *ceru gustionein* (18), *esposo maiteau* (18), *Escritura Sagradia doctrinau iracazteco* (19), *iracuzi leuzquizue eguiyau* (22), *esaugutuco dozu eguiyau* (22), *echeori* (23), *baya demporau santuau da* (30), *aitu eguizue ondo egui andiyau* (30).

Aurreko adibideak halakoak ez badira ere, sarri mugatzaile itsatsi horiek pertsona eta deklinabide marka bera daraman erakusle aurrekaria daukate.²⁷ Gogoratu beharra dago, bide batez, oraindik orain Nerbioi ibarreko albo batean dagoen Zeberion bizirik dirautela bi erakusledun izen sintagmek (ik. Etxebarria 1991: 129-131 eta 133-134). Bizente Sarriarenak dira ondoko adibideak:

au Fedeco articuluau (1), *ac suac* (1), *au guizonau* (1), *au gustiyau* (1), *au vicimoduau* (1), *orreic escu eta oin zulatuoc* (1), *eguiteco gausau* (1), *aec zordunac* (2), *vere leguien erreglau* (2), *au sospetchau* (2), *a irabaciya* (2), *au ocasinoau* (2), *au berau* (3), *au pensamentu edo sospetchau* (3), *oneic aziqueroc* (3), *au gradiyau berau* (3), *ori alcondaraori* (9), *onec damuonec* (9), *au pecatu eguiten damuau* (21), *au demporau* (23), *onegaz gustiyonegaz* (30), *oni gustioni* (35).

2.3.3. Erakusleez den bezainbatean, mendebaleko euskaran aurkitu ohi ditugun formak ageri dira Sarriaren sermoietan ere. *(H)au* eta *(h)ori* dira lehenengo eta bigarren pertsona singularrari dagozkienak, lehen gradukoak *on-* eta bigarrenekoak *orr-* erroez eraikitzen dira, eta hirugarrenekoak ditugu *(h)a* singularrean eta *(h)ae*k eta *(h)aik*²⁸ pluralean. Ezer aipatzekotan, lehen eta bigarren graduko erakusleen plurale-tako formetan *ee* bikoiztua barik (*honeek*, *horreek*), ia sistematikoki *ei* disimilaziodunak²⁹ daudela esan beharko genuke, bai eta forma horien gainean deklinatzen direla erakusleok ere.

Deklinabide-kasu guztien berri ematea alferrikakoa litzateke lan honetako asmoetarako, zalantzarik gabe. Jakin badakigu badirela zenbait kasu azken mendeotako hizkuntzaren bilakabidean beste batzuek baino garrantzi handiagoa izan dutenak, ematen ditugun informazioa dela eta. Hori horrela, horiei baino ez diegu helduko hemen.

2.3.4. Bizkaiera zaharraren deklinabidez dihardugularik, badakigu ablatiboa izan zela kasu berezietarikoa, bereziena ez esatearren: “oso berezia egiten zaigu, ez soilik gainerako euskalkie begiratuaz, baina baita B modernoaren alboan ere” (Lakarra 1996: 158).³⁰

Bizente Sarriaren testuetan ez dugu, bada, bizkaiera zahar hartako *-rean ez* eta horren gainean eraikitako *-reanik* pleonasmorik aurkitzen,³¹ ez bada oraindik ere lan-tzean behin eta hiztun zaharrenen ahotan entzun daitezkeen fosildutako formetan:

utza da confesino gustiya, eta arien ve pecaturic p[ar]catu бага eranziten deuzo (9), *arien ezan parcatu, eta contu eguin biar da eztala oraindo arien confesadu* (21), *gusti-gustiyac*

²⁷ Mugatzaile hurbiloen agerrera «errazten» duten kontestuak zein diren jakiteko, ik. Arejita (2008: 72-73).

²⁸ Gaur egun hitzuneran bizirik eta indartsuen dagoen bilakaera da hori, baina dardarkaridun formak (*(h)areik*) ere entzuten dira. Bestalde, *e* bikoizta daukan salbuespen bakarra aurkitu dugu Sarriaren sermoi-bilduman: *aec arima justu eta santuac* (19).

²⁹ Oso gutxitan ageri dira *e* bikoiztuak (*oneec*, *orreec*) erakusleetan.

³⁰ Oso gogoan edukiko badugu ere, hemen ez dugu kasuaren bilakabide historikoa azalduko. Ik. horretarako Lakarra (1984) eta (1996).

³¹ Gogora dezagun forma horren azken testigantza Bonapartek kaleratutako Nerbioi ibar hegoaldeko Laudioko dotrinan daukagula, 1858an, hots, Sarria bera hil eta hogeita hiru urtera.

barriz confesadu biar diriala, bardin cein euretaric arien ordura artien confesadu ez baliz (21), ezeunque bera essauturic arian faltadu biar (38).

Testigantza zaharrak oinarritzat harturik Lakarrak dioskunaren arabera (1996: 161), *-(r)ik* ablatibo eta *-ti(k)* prosekutiboaren formak nahastuz joan ziren; prozesua XVIII. mendearen erdialderako bigarrenaren alde amaitutzat eman daiteke. Sarriaren sermoietan, baina, singular eta pluraleko forma erabilienak *-rik* eta *-etarik* dira oraindik:

beste munduric (1), eguin zanic ona (1), su eta garren arteric (1), ondarrereric araco (1), egunereric egunera (1), tratu deunguetaric (2), buru oneitaric (2), vere gaztetazunereric (3), ez urteric bertaric (3), aziqueraric acaberara (3), bota dau goiric (3), nagocietaric (7), amodiyo onetaric (8), pecatu mortal gustiric (9), confesadu zanic onaco demporia (9), ocasinoetaric (9), umechu dirianaric (12), Ynfernuric libradu (14), padeciduten even gacharic (15), viciyo onetaric (18), araguisco pecaturic lenago datozaala (18), datos vere gueiyenac edo bai euretaric asco alango loitazunetaric (18), libradu cituzan garvietaric bestietaric baño (18), joan zan aric (18), vegui arteric (19), ceuboc beretaric ateraco dozuen (19), carcela bateric bestera (19), aric egun guichi barru (23), eleiza-ateric campora (23), alde bateric bestera (24), oneric aurra (25), gure arimen aurreric (25), uritiric (25),³² aric etorrico dala (27), gau erdiric vera (27), bustin-pillo bateric (29), echeric joan (31), quendu euzan espatia escuric (31), gaurric (36), Egiptoric atera (36), gorpuz santuric odola botaten (38).

Bizidunetan, *-ganik* aurkitzen dugu, baina ezin esan genezake bizidunei bakarrik loturiko forma denik. Izan ere, ondoko adibide zenbaitek balizko eskusibotasun horren kontra egiten dute:

Christinauacganic (1), niganic (1), beraganic (1), noganic (2), lapurraganic (2), humiacganic (2), ozeinacganic (2), gueuganic (21), guizon azitu orreganic (23), baina: demporaganic (18), maliciyaganic (22), burreinaganic (29).

Hori horrela, Sarriak bizpahiru hamarkada arinagoko Olaetxea laukariztarrak bezain hertsiki jokatu ez zuela esan beharra dago; hots, etxebarritarrenean badiugu prosekutiboko formak ablatiboaren lekuan, forma zahar nahiz berridunarekin, baina ez *-rik* / *-tarik* dauzkagun kopuruan:

-TI: bertati (1), beste aldeti (1), sartuten yaco esterriti edo gargantati (1), euren escuetati (3), Jesuchristoren esaneti (3), ceruco videti (4), hormien barruti (6), bertati irago (11), erreguiaren aldeti (18), misericordiyaren aldeti (19), ene agoti (19), emeti (22), Eleiza Santiaren agoti (24), papeleti edo beste aldeti espadaqui (24), gorpuz gustiti (25), alde gustietati (25), idiguiric vere gorpuz erditi (25), oratuteco bertati (25), nic neure aldeti (27), predicadoriaren aoti (27), aoti irunci (27), alde biyetati (30), onein videti (30), nondi al daiyen (31), esaneti icasi (38), alde escoacoti (39).

-TIK: ene aotic (1), urteiten euzo sur eta belarrietatic (1), vere escuetatic, vere onetatic, vere burutic, vere azur gustietatic (1), neure burutic (2), lenengoco vide zabaletic (4), urten evan writic (4), burutic bera (6), eurenetic (9), berbertatic iragoten jat (11), uritic campora (12), pecatu onetatic (13), pelleburuetatic (13), ecin projimua icusitic (13), guizon onen gorpuzetic (15), demporaganic (18), mundua eguin zanetic (18), emetic (21),

³² Autorearen akatsa izango zen ziurrenik, halako beste kasurik ez dugu aurkitu eta. Sermoitegiaren edizio gileak zuzendu egin du transkribapenean.

zeure partetic (25), *azpitic* (25), *andic badator* (27), *artu nendun escutic* (30), *Apostoluaren aotic* (32), *Cerutic* (34), *escupetic* (35), *pecatutic ateretaco* (35).

Motibatiboari³³ dagokionez, Sarriak zurruntasun handiz jokatu zuen: ez dakigu herriko hizkeran hala izango zen edo beste nonbait entzun edo ikasita forma jaso(ago)tzat zeukalako horrela baliatu zuen, baina *-gaitic* da deklinabide-kasu honetan erabilitako forma, ia salbuespenik gabe:

orregaitic (1), *Christinaugaitic* (1), *icaragarritazunagaitic* (1), *pecatu originalagaitic* (2), *agaitic* (2), *ausegaitic* (11), *projimubagaitic* (13), *mutil batgaitic* (13), *beronegaitic* (14), *gugaitic* (15), *berausegaitic* (18), *erriyeltiagaitic* (18), *agaitic* (18), *Pablogaitic* (18), *Raquelgaitic* (19), *euracgaitic* (19), *aecgaitic* (19), *meritubagaitic* (20), *sufridutiagaitic* (21), *ardiyacgaitic* (25), *ceressanagaitic* (25), *bazaunzagaitic* (37), *Eliasegaitic* (38), *señaliagaitic* (39).

Aurkitu ditugun salbuespen bakarrenetariakoak dira *eztogu gura gugaiti* (25) eta *orregaitic* (27). Bada hirugarren salbuespen bat ere, erdiguneko hizkeretatik hartua dirudiena: *orregaitijo* (11).³⁴ Aipa ditzagun, azkenik, ablatiboaren gainean eraikitako *campoticua* (11) eta *bertatic* (18) bezalako izenlagunak, gutxi badira ere, badaude eta.

Laburbilduz, Sarriak *-(r)ik*, *-(e)tarik* eta *-ti(k)* baliatu zituen ablatibo kasuan, lehenengo biak izanik usuen agertzen direnak, eta *-gaitik* motibatibo kasuan, ia salbuespenik gabe. Hori horrela, aipatzekoa da guk geuk Sarriak bere herriko hizkeratik hurbil idatzitako sermoitzat ditugunetan *-rik* dela forma nagusia; bestelako eragin edo ereduak antzematen ditugun sermoietan, ordea, horren erabilera murriztu eta *-tik* (ia) erabilienera izatera igarotzen da.

2.3.5. Datiboari dagokionez, labur arituko gara. Jakin badakigu hizkera eta garai ezberdinetan datibo kasuan *-i* (zaharra) eta *-eri* (berrikuntza) morfemak agertu eta txandakatu izan direla. Sarriaren kasuan, tradizioari eutsi zion, hots, *-i* zaharr(ago)a erabili zuen deklinabide-kasu horretan gehien bat:

guizon bati (1), *santu glorioso oni* (3), *ministro santu oni* (3), *noribaiti* (11), *orri barreca* (13), *persona bati* (13), *alcarri* (18), *zeuoi* (18), *arcali* (21), *graciasco Ama oni* (23), *ol zati bati* (35), *Adani* (35).

Erabilera horrek baditu, noski, salbuespenak, gehienak pertsona-izen berezietan, erakusleetan eta *bat* zenbatzailean:

Abraneri (1), *alcarrerri biraoca* (1), *oneri pusquechu bat* (2), *santu orreri* (3), *escrivau bateri* (3), *aingeru bateri* (3), *prudentezat dauquien bateri* (4), *escrupuloso bateri* (4), *berorreri* (7), *andra christiana bateri* (7), *verorreri* (9), *guizon bateri* (15), *obra oneri 'oni'* (19), *egarri dan bateri* (19), *beste bateri* (20), *cembeteri* (21), *necatilla bateri* (23), *San Agustineri* (29), *Jaun maite oneri* (30).

Datibo pluraleko forma orokorra, bestalde, *-ai* da.

³³ Euskaltzaindiak *Euskal Gramatika. Lehen urratsak* (EGLU hemendik aurrera) bilduman erabilitako terminologia erabiliko dugu geuk ere, oro har, gramatika-kontuetan.

³⁴ «[Gipuzkoako] Goierriin *-tio l-gatio* ere lehian direla; cf. Beasaingo *etxetik* 'etxetik', *eitreatio* 'egiteagatik'. Motibatibo eta helburuzko *-gatio* aldaera eremu zabalagoan ere bada, Areson bertan (Olano 1998) eta Urretxun, esate baterako» (Zuazo 1998: 198).

2.3.6. Genitiboari gagozkioarik, salbuespenak diren bi joera aipatuko ditugu. Oro har, Sarriak uzkurduarik gabe eman zituen genitibo-kasuko atzizkiak, hots, *-(a)ren* (mugagabe eta singularra) eta *-en* (plurala eta, kasu gutxi batzuetan, singularra), salbuespenak badiren arren. Zenbaitetan, baina, aurreko joera, joera kultista dela erakutsirik, uzkurduaradun genitiboak agertzen dira tes-tuan:

vere barruan aurrian ‘barruaren’ (1), *echian barruan* ‘etxearen’ (18), *principen bateri* ‘prinziperen’ (19), *Curuzian oñian* ‘gurutzearen’ (25), *ambesten artian* ‘hainbesteren’ (29), *zeure buruen contra* ‘buruaren’ (31), *sacerdotian verbacaz* ‘sazerdotearen’ (38).

Aurreko salbuespenak dudarik gabe Sarriaren garaiko euskararen lekukotzat (eta zaharragotzat) ditugunez gero, beldurrik gabe esan genezake halako uzkurdu-*rik* baztertu eta forma osoagoetara jotzeak etxebarritarren joera kultista islatzen duela.

Genitibo kasuan baditugu, bestalde, hitz amaieran bokala bai, baina dardarkaririk ez daukaten kasu batzuk, non nahasteak sor baitaitezke:

inoen (2), *inoena* (2), *ascoen* (2), *Aita San Franciscuen erreliginora* (3), *ascoentzat* (6), *apostolu S(a)n Pabloen* (9), *actuembat* ‘akturen bat’ (11), *vicimoduembat* (12), *Jesuchristoen* ‘Jesuchristoren’ (20), *inoen contra* (27), *ascoen artian* (29), *embarazuen bat* (30), *Jesuchristoen* (30), *santuen baten* (32), *instrumentuembat* (35), *Tertulianoen* (38).

1954an Florentino Castaños-ek artikulu labur baina interesgarria argitaratu zuen “El genitivo en vizcaíno antiguo” izenburupean. Bertatik hartutako ondoko aipuak aurreko zerrendako kasu batzuk, behintzat, azaltzen ditu, mendebaleko euskara zaharrean ohikoak zirela azaltzen baitu: “En los pronombres, sin embargo, aparte del genitivo de los personales, en *-re*, el gen. sin *-r-* es lo que domina” (1954: 67). Castañosek Betolaza, Capanaga, *VJ* eta *RS* bildumako adibideak ematen ditu baieztapenaren frogagarri. Bada, Sarriak joera zahar horrekin bat egiten duela begi-bistakoa da.

Hemen gehien interesatzen zaizkigun kasuak, ordea, singularrari dagozkion baina *-en* forma daukaten genitiboak dira, hiru arrazoi tarteko: alde batetik, sistematikotasun ia erabatekoa gertatzen delako hitz batzuetan; beste alde batetik, arestian aipatutako nahasteak ekidin behar direlako, eta, azkenik, bestelako arkaismoren bat azaltzeko baliagarri ditugulako.

Esan bezala, berba batzuetan ia sistematikoa da *-en* forma, hala nola, *Jaungoiko* hitzean. Erljio monoteista batez ari garenez gero, argi dago Jaungoiko bakarrak ari dela Sarria. Halaber, singularrak dira *aita*, *semea* eta *izpiritu santua*, baina horiek ere *-en* formaz agertzen dira. Bada, kontua ez dirudi Sarriaren erabilera, joera edo hautua denik: Orozkoko 1739ko otoitzetan (Ulibarri 2008: 193) eta *VJ* katiximan ere (Mixelena 1954: 88) aurkitzen dugu, eta beste horrenbeste gertatzen da denboran nahiz geografian urrunagokoak diren Betolaza eta Kapanagaren dotrinetan ere (Castaños 1954: 61).

-aren > *-en* daukagu, hortaz, aurreko kasuetan. Zer gertatzen da, bada, *Aita San Franciscuen erreliginora* (3) formarekin? Pentsa liteke bokal arteko dardarkari biguna desagertu egin dela (jakin badakigu ez dela batere fenomeno harrigarria ez eta bixia

ere), baina gu geu paragrafoaren hasieran agertutako aldaketa edo bilakaera gertatu delakoan gaude, hots, oinarrian *Aita San Franciscoa* dagoela uste dugu. Arkaismo baten aurrean geundeke, hortaz (ik. Mitxelena 1959: 5 eta hh. eta Lakarra 1983: 61-62). Zalantzak egon badaitezke ere, Astigarragaren sermoitegian izen hori mugatzailaz baten baino gehiagotan aurkitu izanak zalantzarako lekua murriztu egiten du, bada, (ia) erabat.

Mitxelenak eta Lakarrak argi erakutsi zuten *San Frantzisko* izenean ondo dokumentaturiko arkaismoa dela aipatutakoa. Zer daukagu, ordea, *Tertuliano* eta *San Pabloblo* izenetan, gogoan harturik testuko formak *Tertulianoen* eta *San Pabloen* direla? Aurreko erabilera bera den ezin dugu ziurtasunez esan.

2.3.7. Muga-adlatibo edo adlatibo bukatuzkoan bi atzizki ditugu: *-gino* zaharra eta *-raino*. Bietarik lehenengoa da, luzaz, gehien erabiltzen dena, bere horretan nahiz *-ko* partikulaz; egungo erabilera ere horixe da:³⁵

viortu arteguino (2), *oneguiño* (3), *artu cenduen arteguino* (6), *emon arteguino* (7), *mundo[a]ren azquen edo acabaraguino* (8), *animaliguino* (18), *pagatu arteguino* (19), *philosopho gentilguino* (22), *descansadu arteguino* (22), *oneguino* (22), *calvarijoguino* (25), *noguino elduten dan* (29), *orainguino* (30), *orainguino* (30), *Poitiersguino* (38).

-raino hirutan baino ez dugu aurkitu bizkaierazko sermoietan: *noraiño* (34) eta *lurreraño* (37, birritan). Bizkaiko tradizioan hainbatetan agertzen den *-ragino* ere sarri agertzen da Sarriaren sermoietan: *asurretaraguino* (23), *eguneraguino* (29), *bateraguino* (30), *orduraguino* (31), *lurreraguino* (34), *noraguino* (35).

2.3.8. Instrumentalaz labur arituko gara: zerabilenean, ohiko *-z* formaz egin zuen Sarriak. Atzizki horren forma luzatu *-zaz* hirutan baino ez da ageri, eta hiruretarik bitan sermoi berean eta postposizio aurreko erakusleari loturik:³⁶ *onezaz ostian* (37, birritan). Badago, bestalde, kasuren bat non instrumentalaren eta soziationaren arteko nahasketa ageri den: *onezaz guztiagaz* (1) daukagu kasu batean, hots, instrumentala eta soziationa, beste batzuetan *onegaz guztiyonegaz* (30) erako egiturak (soziationa kasua erakusle nahiz hari loturiko elementuan) ageri diren lekuan. Kasu argiagoa da, beharbada, ondokoa, non soziationa-markak instrumentalarena ordezkatzeko baitu: *eguina gaz aimbeste miragarrisco mesede* (39). Bide batez, egun gailendutako ordezkapena dela esan dezakegu, Nerbioi ibar iparraldeko hiztunengan bederen, instrumentala kasu fosildu eta klitxetuetan baino ez baitarabilte (Arretxe 1994: 92, Salazar 2001: 44).

2.3.9. Izenordeei dagokienez, bi joera baino ez ditugu aipatuko, gainerakoa arruntzat jo daitekeelako. Alde batetik, Sarriak pertsona-izenorde soil nahiz indartuak arau jakinik gabe erabili eta txandakatzen zituela zehaztu behar dugu; esan nahi baita, Linschmann-Aresti legearen arrastorik ez dagoela.

Bestalde, aipatzekoa da, edutezko izenordeen sailean, lehenengo pertsonaren forman *en-* erroa dagoela. Are gehiago, erro zahar horren gainean eraikitzen dira era horretako adibide asko eta asko, hots: *ene* da lehenengo pertsona singularrari gehienetan

³⁵ Ik. Arretxek Basaurin deklinabide-tauletan jasoriko emaitzak (1994: 96-116).

³⁶ Ik. Añibarrok XIX. mende hasieran egiten duen erabilera dela eta, Urgell (2001: xci).

dagokion edutezko izenordea. Bokatibo eta harridurazko perpausetatik³⁷ haratago doan erabilera da hizpide duguna, noski:

ene viyotzen gaiztoqueriya (6), *enzun eguizu orain ene doctrina edo icasvidia* (6), *ene espanac* (7), *espada ene asmua* (9), *laster eguingo dala enia* (18), *ni il esquero ene gorpuzaren arduraric euqui* (19), *aurrera ene sermoia eroateco* (19), *ez emotia azquen edo acaberia ene torpeza edo loiqueriyai* (22), *emongo azquena edo erremata ene maldade guztiyai* (22), *garvitu beguiz verorrec ene min eta espanac* (23), *eniac dira* (25), *ene aoti opa deuzena* (27), *ene pecatuac dira gustiz andiyac* (30).

Edutezkoen artean *nire*-ren zortzi adibide baino ez ditugu aurkitu, hots, oso gutxitan agertzen da *ene*-rekin erkatuz gero. *en*- erroaren erabilera edutezko izenordeetatik haratago doa kasuren batean, gainera. Horren lekuko dira oin horren gainean deklinabide-atzizkien bitartez eraikitako beste forma batzuk: *ain exemplu andico izan da enezat* (18), *emon deguizun eniai* (19), *emon deguizun eniai* (19). Dena dela, badi-rudi azken erabilera hori murrizta zela. Izan ere, oso kasu gutxi aurkitzen ditugu eta, *ni*- erroaren gainean eraikitakoak askoz ere gehiago dira: *suritu eguidezu niri vere ene arcondaria* (9), *eguizube nigaz* (20), *nirezat idiguiric* (29), eta abar.

Sarriak inoiz edo behin *ceuroen* (2) forma ere erabili zuen, gaur egun Nerbioi ibarrean, behintzat, entzun daitezkeen *zurok* 'zuok' eta *zeurok* formen pareko edo aurrekaria.

2.3.10. Esan ditzagun, azkenik, bi hitz elkarkarien gainean. Sarriak *alcar* zerabilen batik bat, baina, noizean behin, *arcal* ere ageri da bere izkribuetan:

alcarren arteco amodiyoau (8), *ecin alcar icusi dave* (11), *orduan arcalen contra biraoca* (18), *arcal obligadu cirian* (18), *alcarri* (19), *arcalen arteco icustac* (21), *arcali deuzien amodiyo* (21), *arcal ez sufridutiagaitic* (21), *ez deuzienian arcali paguetan* (21), *veguiraturteco mutil-nescatuac arcaleri* (21), *mutil-nescatuac alcarregaz dauquiezan joco, danza eta merijendetan* (23), *gustiz alcarganic alde eguiten edo apartetan eztirian art[ian]* (23), *alcarren arteco pelleburusco tratu eta conversacinoac* (23).

Adibideotako batzuetan ikus daiteke, Sarriak [Nork-ALKAR-Aditz iragankorra] egitura erabili ohi zuela, egungo edozein gramatika-eskuburutan aurkituko genukeen erabilera delarik. Alabaina, bada adibideren bat non aipatutakoa ez, baina egitura iragangaitza darabilen: *arcal obligadu cirian* (18), *aitu cirian alcar* (25).

2.3.11. *Noizbait* eta *zerbait* erako formez ezer gutxi daukagu esateko, ez bada ize-norde-aditzondo horietan ez sistematikoki, baina askotan txistukaria agertzen dela: *nozbaist*, *zerbaist*, *zertxubaist* eta abar. Bada, txistukaria *noiz* eta *zer* galdetzailen gainean eraikitako formetan baino ez daukagu; bestela esanda, *non* eta *nor*-en gainean sortutakoek ez daukate txistukaririk. Kronologiaz hitz bi esatearren, Astigarragarenean horrelakoak urriak izan baina badaudela eta, guk geuk entzun ez baditugu ere, Jon Arretxek Basaurin oso gutxitan jaso zituela (1994: 117) aipa dezakegu.

2.3.12. Gauza jakina da euskarak, hitanoko moldeko adizkietan ez bada, ez duela emakumezko eta gizonezkoen arteko bereizketarik egiten.³⁸ Izaera horrek, ordea, ba-

³⁷ Horrelakoak ere badaude: *ausse da, ene enzula maitiac* (7), *ay ene, ce lucia dan ene destierruba* (38). Azken adibide hori ezinhoba iruditzen zaigu erabilera baten eta bestearen arteko bereizketaz jabetzeko.

³⁸ *EGLU*-Ietik ateratako pasartea da ondokoa: «Euskarak ez du jenerorik bereizten gramatikan. Jenero gramatikala, inon bereiztekotan, aditzean bereziko da, hitanoan, hain zuzen: *esan diat*, baina *esan*

dauka nolabaiteko salbuespen txiki bat: “mendeetan euskal idazleek *santu / santa* bezalako bikoteak erabili izan dituzte, Elizaren hizkuntzak hartaratuta” (Urgell 2001: xci). Sarriak ere bat egiten du aipaturiko idazleekin, eta jatorrizko hizkuntzan feminoak diren hitzak hala mailegutzen ditu:

arima escrupulosaren batec (4), *alabadia* (7), *S(an)ta Marina gloriosia* (7), *patrona mi-ragarri eta abogada gloriosa, inoz eztana laar alabadia izango* (7), *andra christiana* (7), *doncella modesta, casta* (7), *Phrophetisia* (18), *maestria* (18), *alargun coitadiac* (19), *taberneru eta tabernerac* (21), *criadu-criadac* (31), *dina edo dignu* (37), *criadu eta criaden* (39).

2.3.13. Ondoko postposizio guztiak erabili zituen Sarriak aditzondo eta ize-nondo funtzioetan, baina ez proportzio berean: *baga* (/ *bage*), *bagarik* (/ *barik*), *bagako* (/ *bako*). Lehenengoei dagokienez, *baga* izan zen, tradizioaren bidetik, etxebarrirarrak sermoietan gehien baliatu zuena: orotara ehun eta laurogeita hamar bat adibide aurkitu ditugu:

duda бага (1), *errastu бага* (1), *adierazo бага* (1), *predicau бага* (1), *castigu бага* (1), *quendu бага* (1), *consueluric ichoron бага* (1), *esperanza бага* (1), *escrupulu asco бага* (2), *vorondate бага* (2), *esan бага* (2), *gorroto бага* (11), *ichi бага* (12), *aldatu бага* (14), *pagadu бага* (21), *esagutu бага* (22).

Bage forma, bestalde, ia salbuespentzat har genezake, hirutan baino ez baitugu aurkitu sermoi-bilduma osoan, eta hiruretan aurrean duten izenari loturik: *naibague* (12 eta 18) eta *neurribaguea* (37).

Badira, horiekin batera, zenbait kasu ilun, non, ageri den disimilazioa dela eta, ez baitakigu *baga* ala *bage* den oinarrian dagoen forma. Ondokoak bezalako kasuez ari gara: *erruquibaguia* (1), *neurribaguia* (3), *frutubaguia* (22).

Aurrekoa ez bezala, *bagarik* indartua ondo kontuan hartzeko elementua da: tes-tuetan laurogeita hamar bat biderrez agertzen da, hau da, nagusi den *baga*-ren ostean gehien errepikatzen den forma dugu:

preciyo bagaric (2), *escrupulu bagaric* (2), *veguiratu bagaric* (2), *justiciya bagaco sospecha* (3), *erre bagaric* (3), *mingoz bagaric* (18), *garrasztazun bagaric* (18), *neurribagaco* (18), *baptismu bagaric* (19), *erremediyo bagaric* (19), *viortu bagaric* (21), *verori bagaric* (22), *arima bagaric* (24), *charidade bagaric* (24), *obra on bagaric* (24), *lagun bagaric* (34).

Bagarik-etik datorren eta gaur egungo hiztunen ahotan forma bakarra den *barik*, *bage*-ren antzera, salbuespentzat har daiteke, aldaera horren bi testigantza baino ez ditugulako aurkitu, eta biak sermoi berean: *essautu gura baric* (34) eta *ichi baric joaten* (34).

dimat. Hortik aparte, euskaraz ez dago jenerorik. Beste hizkuntza batzutan morfologi bereizgarriak izaten dira jeneroa bereizteko. Euskaraz ez dago bereizketarik *gizon* eta *emakume*-ren artean, lexikotik kanpo. Bereizketa hori lexiko mailan soil soilik gertatzen da: *gizon* eta *emakume* bi izen desberdin dira eta bakoitzak esanahi desberdina du: batak arra den izaki bat aipatzen du, besteak emea dena. Baina honek ez dakar morfologian inongo bereizketarik. Eta zenbait euskaldunek bereizten dituzten *alargun / alarguntsa*, *lehengusu / lehengusina* eta antzekoak ere lexiko mailako bereizkuntzak dira, *gizon / emakume* bereizkuntzaren parekoak. Hitz hauek hiztegian markatuak etorri beharko dute, eta gramatikan ez dute inolako eraginik izango. Alde horretatik, zenbait hizkuntza mailatan egiten den bereizkuntza: *tonto / tonta*, *kato-liko / katolika* eta abarrek, erdaratik hartuak direnez, ez dute lekurik eta ezin dute euskara batuaren gramatikaren bidea erakutsi» (Euskaltzaindia 1991: 36).

Bagarik / *barik* bikotean gertatu bezala, forma luzea, hots, zaharra, da erabiliena izenondo funtziodun *bagako* / *bako* bikotearen kasuan, proportzioak ezberdinak diren arren: hogeita hamar bat *bagako* eta hamar bat *bako* ditugu. Forma zaharrak laburra hirukoizten du:

Bagako: *neurri bagaco* (1), *baquebagaco* (7), *lozabagaco* (12), *neurribagacoagaitic* (32).

Bako: *conciertu bacoacaz* (1), *erriegu bacoan* (3), *azquen bacoac* (3), *consideracino baco* (6), *piedadebacoa* (7), *errazoe baco* (18), *aztibaco* (19), *neurri bagaco* (22), *asquembaco* (34).

Bakoitzaren kontestua begiratzu gero, bestalde, aipagarria da *bagako*-k dituen hogeita hamar agerraldietarik, kasualitatez baino gehiago, ziur aski horrela klixetu zelako, bederatzitan, *neurri* hitzari deusola ageri da.

2.3.14. 1997ko artikulu gogoangarri batean (“Euskal hitz-althorraz”) argiro erakutsi zuen Ibon Sarasolak atzizkien erabilerak zer nolako bilakabidea izan duen euskararen historia idatzian. Esan nahi baita, XVI. mendeko lehenengo testuetarik XX. mendekoetara atzizkien erabilera-mailak gora nola egin duen; XIX eta XX. mendeetan, batik bat. Erabili beharreko literatur hizkuntza edo hizkuntza jasoaren kontzientziak (eta ez dezagun ahaztu Sarria literatur bizkaiera klasikoa esnetan zegoen garaikoa dugula) izango zuen, bete-betea, zerikusirik kopuru-gehitze horrekin.

Bizente Sarriari dagokionez, ondoren azaltzen diren atzizkiak dira gehien baliatu zituenak. Horrek ez dakar, noski, ondokoak berak eraikitako hitzak izatea. Hona ekarri ditugun berbetarik batzuk herriko hizkeran erabili eta, are gehiago, atzizkia lexislatuztik eduki zezaketen (eta dezakete); beste batzuk, autoreak hor-hemen ikasiak lirake, eta baten bat(zuk) etxebarritarrek berak sortua(k). Ondokoak dira, bada, atzizkiok:

-BIDE: *escubidia* (14), *escubide* (37).

-DADE: *gentilidade* (3), *celebridade* (3), *castidadeco* (7), *Christiandadiac* (7), *fideli-dade* (31).

-DUN: *zordun* (2), *miñaridun* (19), *gustialduna* (19).

-DURI: *jaquituri* (4).

-GARREN:³⁹ *ambestegarren demporan* (3), *aimbeste demporagarrenian* (30).

-GARRI: *ycaragarrisco* (1), *miragarrisco* (1), *erruigarrriya* (1), *arrigarrriya* (1), *lastimagarrriacaz* (1), *espantagarrisco* (1), *herenciagarri* (3), *hondragarri* (3), *negargarrisco* (4), *exemplugarri* (6), *condenagarrriyagoa* (7), *chanchagarri* (7), *yarraitugarria* (7), *gordegarri* (12), *consolagarri* (19), *beguiranegarriyac* (20), *burlagarrija* (25), *asegarriya* (29), *gustugarrisco* (31).

-GILE: *salvaguillia* (1), *verba-loiguillac* (7).

-GIN: *iquesquin* (9), *lapicoquin* (29).

-(K)ADA: *osticada* (11), *arriqueda* (11), *maquillecada* (11).

-(K)ERA: *aziquera* (8), *aziqueria* (9), *acieraraco* (9), *eguiquera* (11), *esaquera-modu* (11), *acaberia* (22), *egoquerac* (29), *urteijera* (32).

-(K)ERIA: *essauqueria* (1), *zoraqueri* (1), *ordiqueria* (7), *oquerreria* (7), *biurqueria* (11), *oquerquerija* (12), *lapurquerija* (12), *lapurreriya* (19).

-KETA: *jostaqueta* (7)

³⁹ Denbora kutsuaz eta zenbatzaileekin; oraindik orain horrela erabiltzen da.

- KOR: *ilcor* (19), *galducorragaz* (39).
- KUNTA: *erracunza* (1), *erracunze* (7).
- (L)ARI: *murmuralarijac* (13), *aucillari* (37), *emolarija* (37).
- LE: *emollia* (37).
- MENDI: *ichumendija* (12), *urquemendi* (37).⁴⁰
- MENTU: *sentimentuan* (3), *entendimentua* (3), *valimentua* (3), *entendimendua-gaz* (8), *merecimentu* (18), *tocamentu* (30).
- (T)AR: *Persaarrac* (1), *Hebreoarrac* (15), *Ysraeltarrac* (22), *Efesoarrai* (29), *Corintoarrai* (29).
- (T)ASUN: *ziquintazunen* (1), *illuntazuna[c]* (1), *goritazunen* (1), *berotazunian* (1), *gaiztazuna* (1), *gogortazuneco* (1), *itzaltazunec* (1), *aztazun* (1), *mingoxtazuna* (1), *zorrigaistotazun* (1), *anditazun* (3), *sendatazun* (3), *arritazuna* (3), *arrotazun* (3), *mintazunian* (4), *lavantazun* (7), *abadetasun* (12), *esaitazuna* (18), *uztelazuna* (18), *suabetazun* (19), *ossasun* (34), *jaungoicotazuna* (35), *jauntazuna* (38).
- TEGI: *presondegui* (18).
- TSU: *famatsua* (7).
- TZAILE: *erocizailliac* (2), *erocizalliac* (14), *icasizaille* (18), *servizaille* (18), *librazailia* (35).

Aurizkiei dagokienez, *des-* aurkitzen dugu lantzean behin: *deserrico* (19). Eta txikigarrietan ohiko *-txu* da erabiliena: *ur-tantuchu bat* (1), *-ko* eta *-to* ere kasuren batean agertzen diren arren.

2.3.15. Gaztelaniatiko *-(c)ión*, *-(s)ión*, *-(n)ión*, eta *-(g)ión*- amaieretik forma ezberdinak hartzen dituzte Sarriaren izkribuetan:

-(c)ión eta *-(s)ión* amaieretik *-zino* eta *-sino* eman ohi dute, batzuetan bustiduraz, beste batzuetan ez:

- naciño* (1), *permissiñoz* (1), *inclinaciñoetan* (1), *murmuraciñoa* (1), *maldicino* (1), *obligaciñoa* (2), *errestituciñoa* (2), *confesino* (2), *intenciño* (2), *funcino* (3), *diversino* (3), *procesinoan* (3), *conversino* (3), *veneracino* (3), *intencino* (3), *conversaciñoetaric* (3), *oracino* (3), *zalvacinoen* (3), *emendaciñoagaz* (4), *meditacino* (15), *pretensinoa* (18), *disposiciñoetan* (20), *prisiño* (20), *inclinacino* (30).

Beste batzuetan, ordea, *-zinoe*, *-zinoi* eta *-sinoe* eta *-sinoi* ere baditugu, horiek ere bustiduraz nahiz bustidurarik gabe:

- desesperacinoia* (1), *intencinoe* (2), *predicacinoe* (3), *inclinacinoien* (7), *tentaciño* (7), *medicacinoia* (7), *ocasin* (7), *ocasin* (7), *conversaciñoian* (11), *correctzinoia* (12), *murmuracinoia* (13), *obligaciñoagaz* (14), *misinoietan* (18), *perfeccinoien* (18), *cancinoia* (19), *eleccinoia* (19), *prisin* (19), *errecommendacinoia* (20), *revelacinoiac* (22), *cancinoiac* (30), *conversinoia* (30), *contricinoya* (34), *absolucinoe* (34), *passinoia* (34), *encarnacinoia* (35), *atencinoiagaz* (38), *devocinoiagaz* (38), *bendicinoia* (38).

Azken bost urteotan Nerbioi ibarrean ezagutu ditugun hiztun euskaldunei ez dizkiegu inoiz entzun aurrekoak bezalako formak; *-siño* (*-zino* eta *-sino* adierazteko) da darabilten forma. Gaur egun Markina aldean eta Bizkaiko ipar-ekialdeko kostaldeko herri batzuetan aurkitzen dugu, sistematikoki, *-siñoi*. Ez dakigu Sarriaren garaian zein zen ezaugarriaren hedapena, baina badirudi Nerbioi haranean XVII-XIX. mendeetan,

⁴⁰ «*Urkamendi* (B, G) horca. Tal vez el *mendi* sea aquí el vocablo “montaña”» (Azkue 1925: 69).

behintzat, bazela. Izan ere, *V*jen hainbat adibide ditugu,⁴¹ Sarria etxebarritarrek dabil, Astigarragak ere baditu adibideak eta Uriarteren Arrigorriagako dotrinan *confesino* hitza *-siñoi* atzizkiak agertzen da hirutan (beste guztietan *-siño* da forma). Hori hala, badirudi xvii-xix. mendeetan behintzat Nerbioi ibarrean bizirik zegoen ezaugarria zela, baina ez sistematikotasun-maila berarekin testigantza orotan.

Bizente Sarriak baditu, ordea, sermoi gutxi batzuk non *-zinoi* eta *-sinoi* amaierak sistematikoak diren. Horretarako aurki dezakegun azalpen bakarra sermoi horietako eredia Bizkaiko ipar-mendebalean egotea da, bertako idazleengan nahiz hiztun arruntengan baino ez baitugu horrela aurkitzen.

Bestalde, oso gutxitan agertzen da beste euskalki batzuetan orokorra den *-zio* amaiera: *confesio* (4) eta *obligacioen* (4).

Gaztelaniatiko *-onio* amaierak *-nino* (bustidurarekin ere bai) eman ohi du etxebarritarrenean: *demoninuen* (1), *Antoniño* (3), *matrimoniño* (3), *testimoninoa* (3), *geniño* (4), *matrimoniñoian* (7), *testimoniño* (20) *comuninoacaz* (24).

Aurrekoaren parekoa dira *-mia* eta *-nia* amaierak, *-niña* ematen baitute: *premiñetan* (3), *agoniñia* (25), *agoniñiaz* (25).

Bukatzeko, *-gion-i* dagokionez, *-gino* eman ohi du, baina kasuren batean *-ginoi* ere badago: *religinoia* (7).

2.4.1. Aditzaren morfologiari helduta, *nola* galdetzailari erantzuten dioten partizipioez ez dago zer esan handirik, berau osatzeko aukerak ez direlako asko, eta Sarriak garbiro egiten duelako euretako baten alde. Aditz-adjektibo edo partizipioak egiteko bi dira aukerak: *-(r)ik* eta *-ta*. Bada, etxebarritarrek lehenengoa darabil gehien-gehienetan:

essauturic (1), *baturic eta nastauric* (1), *non echunic egon* (1), *ain oraturic* (1), *bustiric onetaraco azamarren puntia* (1), *ain aurraturic* (2), *paciencia galduric* (2), *humiac apainduric* (2), *jaquinic oztua dala* (2), *eurecaz eguinic gausa icusgarri bat* (3), *apostoluari jarraituric* (6), *vijotza gorrotuban isioric daucazuena* (11), *gueratuco dala asturic* (11), *negarretan urturic* (12), *ordiric echera duazanac* (12), *arrituric gueratuco* (13), *ichunic egotia* (18), *iluntazumez beteric* (22), *milla pecatuetan sarturic dagozanac* (24).

Salbuespenak dira, hortaz, *ichita* (1) eta *edeguita* (1) bezalakoak.

2.4.2. Aurreko formei loturik daude, hain zuzen ere, partizipio burutugabeak. Partizipioen oinarrian dagoen amaieraren eta partizipio horrek daukan silaba-kopuruaren araberrako emaitzak izan ohi ditugu. Hori horrela, aditz partizipioak *-tu* edo *-du* amaiera edukiz gero, *-tute* eta *-dute* dira Sarriaren sermoitegian ageri diren formak:

adituten (1), *sartuten* (1), *aurquituten* (1), *estalduten* (1), *elduten* (1), *ulartuten* (1), *batuten* (1), *escatuten* (1), *siquiniduten* (1), *erruquituten* (1), *aberastuteco* (2), *gueratu-teco* (2), *jocaturiteco* (2), *gueratuten* (3), *aurratuten* (3), *azeguinduteco* (3), *galduten* (3), *agartuteco* (3), *aguinduten* (3), *estalduteco* (7), *hichututen* (14), *tristetuten* (18), *artuteco* (18), *laburtuten* (18), *aiztuten* (19), *aveniduteco* (30).

Oso gutxitan ageri dira etxebarritarrenean, kontestu horretan, gaur egun Nerbioi ibarreko iparraldean behintzat aurkitzen ez ditugun (baina bai Arratian, Zebe-

⁴¹ *Erredenciñoeco, encarnaciñoecoa, passiñoecoa, tentaciñoeco, horaciñoeco, confesiñoeco, confirmeciñoeco, absolbiñoeco, estremaunciñoeco, erresurreciñoecotan* eta abar. Ik. Mitxelena (1954).

rion, Txorierrin, Mungian eta Busturialdeko herri batzuetan)⁴² *-tzea(n)*⁴³ erakoak. Forma horiekin batera, disimilaziorik gabekoak ere badakartza etxebarritarak. Jakin, ez dakigu inon irakurriak edo entzunak zituelako ala erabilera horiek hurrekoak zitzaizkiolako testuratu zituen, baina ezaugarriak daukan hedadura gogoan hartuta, galtzear zegoen erabilera baten azken arrastoak zirela pentsa genezake: *quencien* (14), *arzien* (19), *zarzien* (38), *quenzeen* (22) *galzeen* (30), *arzeaco* (19).

Bestalde, *-adu* eta bertarik eratorritako *-au* partizipio amaieradunetan *-eta* da, oro har, agertzen den marka:

adoretan (1), *tentetan* (1), *armetan* (1), *convertietaco* (1), *consumietan* (1), *gordetan* (2), *prestetan* (2), *escogietan* (3), *paguetan* (3), *errepartetan* (3), *consentietan* (6), *errepartetia* (6), *garvietan* (7), *ametan* (7), *elegietaco* (9), *gastetan* (11), *blasfemetaco* (12), *amoldetia* (15), *servietan* (15), *estimetan* (18), *gordetaco* (18), *sentietan* (18), *paguetan* (19), *ametan* (20), *tapeta* (20), *atormentetan* (22), *encarguetan* (24), *movietan* (24), *ateretan* (25).

-idu-ri dagokienez, *-iduten* eta *-eta* dauzkagu oro har, kasuren batean⁴⁴ eta salbuespen gisa *-te* agertzen da:

-IDUTEN: *sentiduten* (1), *conveniduten* (4), *padeciduten* (15), *atreviduten* (25), *ofendiduten* (30), *desmereciduten* (30), *errepartiduten* (30), *cumpliduten* (38).

-ETA: *consumietan* (1), *permitietan* (2), *errepartetan* (3), *garvietan* (7), *meesprecietan* (7), *movietan* (24), *padecietan* (25), *maldecietan* (30), *servietan* (31), *escogietan* (38), *cumpletan* (38).

-i amaieradun aditz zaharrei nahiz amaieran bokala edo *-n* daukatenei *-te* ezarri zien Sarriak; batzuetan *-i* bokala desagertu egiten da:

ichiten (1), *jossitian* (1), *egoten* (2), *jausiten* (3), *bustiten* (3), *emoten* (6), *eroncitia* (6), *jositen* (18), *jausten* (20), *jausiteco* (22), *itoten* (25), *yositen* (25), *idiguiteco* (25), *erositeco* (25), *jarritia* (29), *asiteco* (31), *igoten* (35).

Salbuespen bakarrenetariakoak *erre* eta *bete* aditzetan dauzkagu, *-eta* egon ohi baita, bai Sarriaren testuetan, bai egungo hitzunen ahoetan: *erretaco* (7), *betetan* (22).

Amaitze aldera, *-n* amaieradun aditz zenbait ezartzen (izan) zaien *-ite₁* deituriko atzizkia (Urgell 2006) ere aurkitzen dugu Sarriarenean, oso erabilera mugatua badauka ere. Nerbioi ibarrean daukan presentzia dela eta, hala dio gasteiztarrek: “Este arcaísmo no llega al vizcaíno literario, si bien en la lengua hablada hay constancia de su pervivencia en Orozco hasta hoy” (2006: 936). Ez Orozkon legetxe, han hitz gehiagotan ageri baita, baina Nerbioi haran iparraldeko hizkeran ere badugu halakorik: *urten* aditzari dagokionean, ia sistematikoa da *urteiten* forma oraindik ere. Hain da hori horrela non partizipioa bera *urteiñ* ahoskatzen baita. *Urteiten* hori daukagu, bide batez, *RS* bilduman, Mikoletaren lanean, Astigarragaren sermoietan eta Uriarteren Arrigorriagako dotrinan, hots, inguru horretan ere historikoki ondo erroturiko forma dela dirudi.

⁴² Ik. Barrutia (2001: 235). Guk geuk Morgako hitzun zaharrei ere entzun diegu *-tzien* forma.

⁴³ Forma horren nahiz gero aipatuko direnen jatorriaz, kronologiaz eta hedapenez ik. Urgell (2006).

⁴⁴ *ofreciten* (15).

Etxebarrira etorriarik, bi formatan darabil Sarriak *-ite*₁ atzizkia partizipioetan: *urten* (hamazazpi biderrez) eta *eman / emon* (lau biderrez):

urteiten deuzo (1), *urteiten deudiala* (6), *urteiten dau* (13), *urteiten daven* (15), *emaiten diriala* (22), *[a]tzeguín emaitia* (22), *mosua emaiteco* (25), *abrazu bat emoiteco* (25).

2.4.3. Testu zaharren batek beste hedapen bati buruzko datuak ematen badizkigu ere,⁴⁵ azken hiruzpalau mendeetako datuek **edun*-eko *daude* edo *euden* formak bizirik Bizkaiko mendebalean dirautela esaten digute: halakoak ditugu *RS* bilduman, *VJ* dotrinan, Mikoletaren era laburrean, Orozkoko 1739ko otoitzetan eta Uriarteren itzulpenetan, besteak beste. Azkueren xx. mende hasierako *Erizkizundi Irukoitza* esku artean (ik. Echaide 1984: 227-228), argi ikusten da erabileraren nondik-norakoa: *daude*, *euden* eta horiek oinarritzat harturik eraikitako forma pleonastikoak bizirik zirauten, eta diraute, Nerbioi ibarrean, Uribe Kostan, Txorierrin eta Arratian. Gaminderen 1984ko *Aditza bizkaieraz* eta *Bizkaian zehar. Euskararen ikuspegi orokorra* lanetan ere hala ikusten da.

Egoera historikoa begiraturik, Sarriaren sermoi-lanetan espero litekeena etxebarrirak ere halako formak erabiltzea litzateke. Eta badarabiltza:

barristuten daude (1), *quendu eudien* (2), *gastau badaude* (2), *faltetan daude* (2), *eroaten eudenai* (2), *uzti daudien* ‘uste daudeen’ (2), *biortu biar daude* (2), *eguiten badaude* (3), *biar eudien* (3), *entzuten daude* (3), *vici gura daudianac* (4), *biar eudien* (7), *vencietan deudiala* (7), *eguin eudien* (9), *conseju emoten deudianac* (14), *ostuba estalduten deudianac* (14), *icusi eudiena* (15), *gordetan deudianac* (15), *servietan daudienac* (15), *esagutu daude* (18), *euqui eudiala* (15), *eragoci eudien* (18), *icasi eudien* (18), *artu biar daude* (18), *eztututen eudien* (18), *ichi deudien* (19), *nondi gura dauden* (21), *eztaudienac vequiratuten* (21), *eroan deudianac* (21), *ichiten badaude* (23), *icusi daudien* (29), *barristuten deudiala* (39).

Hori ikusirik, badirudi, neurri handi batean behintzat, bere inguruko euskara erabili zuela etxebarrirak. Alabaina, egoera ez da beti horrelakoa, inondik inora ere. Izan ere, aipatutako moldeak sermoi batzuetan askotan sistematikoak diren arren, badira beste sermoi batzuk non Bizkaiko ekialde(rago)ko formak ere, sistematikoki, agertzen diren, hots:

euqui dabe (1), *espadave alan eguiten* (2), *icusten dave* (3), *usti espadave vere* (7), *iquesten dave* (7), *verba eguiten badabe* (11), *essagututen dabe* (11), *cer eguingo dave* (12), *essagutuco dave* (12), *pecatu mortala eguiten dave* (13), *biarri eguin espadabe* (14), *aurquituten even* (19), *ifintin dave* (19), *aurratuten deve* (20), *erregnaduco dave* (20), *eztabe icharoten* (20) *procur[an] badabe* (23), *eztave artuco* (29), *gura izan dave* (35), *lotzatu dave* (34), *confessetan davee* (35).

Erabilera hori ikusirik, Sarriak eredutzat ekialdeko idazle edo herriren bateko hizkera hartu zuelako ustea indartu baino ez da egiten. Ondorioen atalean ditugun datu guztiak baturik balizko ereduaren gaia aztertuko dugunez gero, momentuz ez dugu

⁴⁵ Arrasateko erreketari buruzko kantuez ari gara: «*Ganboarroc su emaytean / Asi dira, ta onegaz vren daude berealan / Oñeztar barruangoac / Çein erre ez citeçan*». Ik. Mitxelena (1964: 83); nolana ere, kantu hori *Ibarguen-Cachopin* Kronikan bildua delarik, mendebalekoa izatea litzateke errazena; bada, gainera, beste ezaugarriren bat ere (*-n > ø* aditzean) zuzenbide berean.

besterik esango, ez bada eredu ezberdinak erabiltzeak lantzean behin egileari nahasteak dakarzkioa, bateko nahiz besteko formak erabiltzera heltzen dela, bata bestearen alboan:

eracusten dave ezteudianac ichi gura (21), *guero jarraitu even vere a iracurtia, lau vider egunian eguiten eudiala oracino* (24) *emen paguetan ezteudiana pagaduco dave* (2).

2.4.4. Aurretik ere azaldu dugu Sarriaren lanetan *-a* + *-a* batuketak *-ia* (inoiz, *-ea* edo *-ie* ere bai) eman ohi duela, disimilazioa dela eta. Bada, erabiliriko adibide batzuetan islatzen zen disimilazio hori *izan* aditzaren formetan ere bada. Ondokoak gehi genitzake, esandakoaren erakusgarri:

vici izan dirianac (1), *eztiriala* (1), *eguinac izan dirian* (1), *jausi dirian* (1), *espantetan cirian* (1), *ez dirianean aurquituten* (2), *biar cirian* (3), *izan zinian* (7), *salvetan dirienac* (7), *comuta dirien* (7), *veguiratuten garianean* (8), *etorri cirian* (9), *galdu cianian* (13), *aurquitu dirian* (14), *vici dirianac* (21), *emaiten diriala* (22).

Disimilaziorik ez duten *izan* aditzeko formak oso urriak dira, guk dozena erdi baino ez dugu zenbatu: *gueratuten diran* (1), [*icaragarriyagoac*] *diran* (8), *izango diran* (12), *eguiten diran* (14), [*cembat confesio*] *diran* (21) eta *bihar diran* (37).

2.4.5. “BZ-ean eta baita modernoan ere aditz-erroaren aurreko bokal-alternantziak (*a* / *e*) adizki bipertsonalak (*a*) eta hirupertsonalak (*e*) bereizten zituen eta ditu” (Lakarra 1986: 649). Alabaina, “xix. menderako oposaketa zeharo neutralduta zegoen hizkera batzuetan *egin* aditzari dagokionez” (Urgell 2006: c). Sarriaren hizkera edo hizkera-ereduak bi joera horien artean (bereizketa eta neutralizazioa) zeudela esan dezakegu. *Egin* aditzari dagokionez, *da(g)i-* eta *de(g)i-* zerabil-tzan:

DA(G)I-: *ifni daiguzan veguiyac gaurco egunian celebretan dogun Santu gloriosuagan* (1), *idigui daiguzan codiciyac eta interesac ichiten deuzcuzan veguiyac* (2), *esarri daigun contu andi bat* (6), *eregui daiden Ceruetaraguino neure gueiia* (22), *ezpadauquie arduria euren humiac icazi daijen* (24), *nai dau Bera jan daigun gue[u]re barruan euqui daigun* (37), *loiric badaucagu garbitu daigun penitencijaco uretan* (37).

DE(G)I-: *bardin cein gura baleude confesoriac iguerri deijoen eguin davena* (9), *escatu eguiyozue Jaungoicoari emon deizuela pecatuen damutazuna* (9), *dudarc dauquienac euren obligacinoen ganian, itandu deije euren confes(ore) edo maesuari* (24), *verorren graciajagaz lagundu deijogun Curuzia eroaten* (25), *ene onetara badatoz emon deidela pacienciya gueiyago* (31), *escatu biar deuzagu parcatu deiguzela gueure zorrac* (32), *escatuten deuzet emon deidela verorren argui jaungoicoscua bacarric verorren gloriyeraco* (39), *Escatu deijogun onetaraco biar dogun graciaya gaur Jaungoicoaren amatazunera igon daven Virginia gustiz santiari* (35).

Aurreko adibideekin batera, neutralizazio-kasuak ere baditugu, non berez forma hirupertsonalak direnak (*de(g)i-*) aditz eta egitura bipertsonaletan ageri baitira:

idigui daiguzan codiciyac eta interesac ichiten deuzcuzan veguiyac, eta gogoratu deigun beti (2), *veguiratu deigun, dinot, au gustiyau* (3), *baya ez deigun uzi obrasco pecatuac diriala bacarric zeinzuecgaic jaso dirian gach eta zorigaisto gustiyac* (18), *eguizu bada, eurac leguez, euren zari beticoa merci deizun* (18), *eztozu gura edan deiden neure Aitac edateco ema[i]ten deuzten Caliza* (25), *nor gura dozube, bada, libra ifni deiden* (25), *ause beraulda Jaungoicoac emoten deuzun curutzia, beragaz alcanzadu deizun a neurri bagaco gloriya* (29).

2.4.6. Jakin badakigu **edin*-en asimilaziodun formak bizkaierazko lehenengo testuetarik ageri direla, eta euskalki horretarik kanpo gipuzkera eta Arabako euskara zaharrean ere bazirela (adibideetarako, ik. Lakarra 1986: 661). Denboraren joan-ertorriarekin, baina, prozesua ez da berdin gauzatu leku eta autore guztiengan; azken horiek, askotan, herriko euskaratik aldendu eta forma jaso / osoagoak erabili dituzte. Bizente Sarriarena izan daiteke adibide bat. Izan ere, alde batetik baditu erabateko asimilaziodun formak:

joan zila (1), *convertidu din* (1), *egon cila* (3), *sartu dila* (3), *prest eguin cilla* (3), *zabaldu dila* (3), *ifini cila* (3), *sartu cila* (6), *izan dila* (7), *artu cila* (9), *ez din egon* (9), *sartu ez din* (11), *eguin din* (19), *eguin din* (20), *cumplidu din* (20), *erre din* (23), *izan dila* (24), *galdu ez din* (30), *condenadu din* (30), *bildur izan dila* (31), *icaratu dila* (31), *ifini cila* (38), *ereyemon din* (39), *joan cin* (39).

Alabaina, beti ez zuen horrela jokatu, zenbaitetan forma osoagoak —*dedila* nahiz *didila*— hautatu baitzituen:

etorri dedin (11), *ito dilla* (11), *aci dedin* (12), *izan bidi* (13), *izan dedin* (13), *eguin bidi* (35), *izan cedin* (35), *jazi zila* (35), *amaitu cedin* (35), *jaci cedila* (38).

Forma jasook zer sermoitan ageri diren begiratu gero, kasualitatea ez dirudien egoera aurkitzen dugu: salbuespenak salbuespen, era horretako forma osoagoak aurrietiaz Etxebarriko (eta Nerbioi ibar iparraldeko, gutxienez) euskararen arrotzak diren ezaugarriak (-*oa* > -*ue*, *dabe*, *eben* erako aditzak eta abar) biltzen diren sermoietan ageri dira gehien bat. Esan nahi baita: Sarriak herriko hizkera utzita beste eredu bat (Bizkaiko ekialdekoa delakoan gaude) hautatzen duen sermoietan. Horrekin ez dugu esan nahi **edin*-eko forma horiek Bizkaiko ekialdekoak direnik, noski, baina bai, batak bat, autoreak eredu-hautapen ezberdina egin duen sermoietan agertzen direla.

2.4.7. **edin* laguntzaitetik irten gabe, aginterazko formetan *bite*, *beitez* eta etorkizuneko inperatibodun (-*ke*) *bitequez* eta *beitequez* (ik. Lakarra 1986) ditugu: *batu beitez bada orain* (3), *egon beitequez euren confesoriacaz* (4), *au zatiyau oztera erdi bi eguin bite* (39).

Antzina orokorra, hau da, Euskal Herri osokoa, izan eta bizkaiera zaharreneko testuetan ere agertu arren, etorkizuneko aginterako -*ke*, “ez dator alerik *V*Jen, ez Mikoletaren liburuan, ez *Bertso Bizkaitar*-etan, eta ez Amiletarengan, ezta 18. mendean hasierako bi durangarren testuetan, baina bai Barrutiaren *Acto*-an” (Lakarra 1996: 173). Ikuspegi horrek Sarriarenean halako formarik aurkitzeko esperantzak gutxitu arren, hara non lau aurkitu ditugun. Laurak daude **edin*-en aginterazko formei (atal horretan aipatu bezala) loturik, eta lau horietarik hiru *egon* aditzari. Bestea, *irakurri*-rekin daukagu:

yacorri beitequez (3), *egon beitequez euren confesoriacaz* (4), *egon beitequez euren esanera* (4), *egon beitequez euren confesoreen aguindura* (21).⁴⁶

2.4.8. *RS* bildumaren gainean eginiko gramatika-oharretan, -*o* eta -*a* arteko alternantziak azalpen interesgarria eman zuen Mitxelenak:

⁴⁶ Gogora bidez Añibarrok forma hauetaz *Esku-liburua*-ren bigarren edizioaren hitzaurrean esanak (apud Lakarra 1986: ibid.).

En cuanto a la alternativa *-a / -o* debe advertirse que en vizc. ant. *-o*, característica de la 3.^a pers. sg. dativo, sólo aparece, al menos en algunos de los verbos más usuales, en posición final; cuando le sigue otra característica personal, el pluralizador *-z* o el suf. de relativo, (o su equivalente a estos efectos, la desinencia *-an* de pretérito), aparece en la forma *-a* (1954: 27).

Aurreko azalpena hona ekarri dugu joera horrek, beti ez bada ere, bizirik dirauelako Sarriaren sermoietan:

sartuten yaco (1), *galasoten yaco* (2), *berac dauco errua* (2), *jasoco yaco* (6), *etorrigo yaco* (6), *ifni biar yaco* (9), *ez yaco falta* (22), *jausten yaco* (23), *gogoratu bayaco* (24), *neque gueiako dauco* (30), *verac dauco* (38).

baina:

jacan (1), *dauco* (1), *ifinten yacaz* (1), *ez yacan beste gausaric eransun* (1), *biortu biar jacaz* (2), *eztauco* (8), *damua dauco* (9), *badauco* (14), *yacala* (18), *quenduten yacana* (21), *agartu yacan* (23), *falta yacona* (25), *neque gueiako dauco* (30), *verac dauco* (38).

Esan bezala, araua ez da beti betetzen, galbidean hasia zen seinale, eta salbuespenak ditugu NOR-NORI saileko laguntzailean: *quenduten yacoz* (5), *izango yacola* (30), *eguingo yacola* (34), *ofrecietan yacozan* (38).

2.4.9. Aditz arazle edo faktitiboen sailean, *eragin* (> *erai(n)*) da Sarriak gehien erabili zuena, luzaz, aditz nagusitik berezita idazten ohi zuen:

jaquin eraingo (1), *sentidu eraguiten* (1), *bedeinquetu erain zenduna* (3), *sinistu eraguiteco* (3), *sinistu eraguiten* (6), *costumbria eguin eraguitia* (6), *artu eraguin deuzo* (6), *galdu eraguiteco* (7), *fedia galdu eraguiteco* (7), *artu eraguigo deuzue* (9), *pecatuetan jauzi eraguiten deuzen Diabruac humiai* (23), *ez galdu eraiteco* (24), *vici eraguiten deuze fediar* (24), *negar eraguiten deuzena* (25), *servidu eraguin gura deuzen* (29), *negar eraguitia* (36).

Eragin ez da, ordea, etxebarritarrek erabilitako aditz arazle edo faktitibo bakarra: *arazo* (> *azo*) eta *erazo* ere badaude:

beste gausa bat esatia galaso evan (2), *gaztaraso* (6), *sinistu erassoten deuzezu* (13), *escubi-dea galduerasotia* (14), *biortu erassoteco* (14), *arrarazo* (19), *gomutaraso* (22), *botarasso* (25), *arrabiyauerasoten deutztee* (34).

Begi-bistakoa da *eragin* ez bezala, aditz nagusiari loturik erabiltzen direla, sistematikoki, bigarren forma horiek.

2.4.10. Euskara zahharrarekiko berrikuntza historikoa dugu *zu* izenordea ‘zuek’, hots, pluraleko bigarren pertsona, adierazterik ‘zu’ singularra adieraztera igarotzea. “B[izkaiera]k goragotik zetorren usadio jator bati eutsi izan dio, beraz” (Lakarra 1996: 173). Sarriaren sermoietara etorririk, erabilera arkaikoa ez dugu, inondik inora, sistematikoa, ez eta ugaria ere. Alabaina, baditugu zenbait kasu non *-zu-k* ‘zuek’ pluralarekin egiten duen komuntzadura. Hona ekarritako adibideetariko batzuk argiak badira ere, beste zenbaitetan *-zu* ‘zuek’ horrekin batera plural modernoko formak ere badaude berpau berean:

Ceruco Ainguerubac sufriduco dozu au ceuben Javiari eguiten jacan deshonrau (25), *cer eguin biar dotzu zubece ceuben pecatubacgaitic?* (34), *yacorri eguizuz, neure Christinaubac, ceuben arimaco beguiyac eta consideradu eguizuz Jesuchristo gueure Jaunac irago*

cituzan berrogei egun one[e]c, eta icusico dotzu cer eguin biar dotzun ceuben pecatubacgaitic (34), beranduric berandura jarten zara mai orretan, eta orduan eztozu ondo beguiratuten ez nogaz jarten zarian, ez ze janari dan aurrian daucazuna, eta alan artuten dosube (37), veguiratu dotzu nozbait, neure enzule maitiac (37), ecarri eguizubez memoriyera pecadu estalduac, ceinzubec maliciyaco edo gaistotazuneco misteriyoac leguez isildu dozuz lengo confessiñoetan (39).

2.4.11. Alegiazko baldintza emateko, bestalde, ondoko egitura behin baino gehiagotan errepikatzen da: [aditz nagusia + *-ten* + *ba-*]:

urteiten baleu (1), Fede Santuac eracuzten ezpaleu egui andiau (1), aurquituten baliz guizon bat (1), icusten bazendube (1), jausiten balizena leguez (3), icusten baleude (6), eguiten balebe (11), alan eguiten baliz (18), icusten banendu (18), lotuten baniz (19), asiten baliz (20), asiten baliz onetan (21), enzuten baliz Jaungoicoaren verbia (27), icusten emoten baliz (29), beguiratuten bacendube (39).

2.4.12. Ondoko aditzen forma trinkoak aurkitu ditugu Bizente Sarriaren sermoi-bilduman:

Erabili: daravildiez (2), daravilgun (6).

Ekarri: dacarde (4), dacarreiyon (18).

Entzun: danzuela (12), ezpadanzu (12).

Eretxi: derichedan (3), erichan (4), derechat (6), derichon (6), derechadan (39).

Erion: dariyoela (31).

Eroan: zaroaz (7).

Etorri: ezpadatorquiyo (2), yatort (3).

Ezagutu: dasaude (23), dazau (30).

Ikusi: dacuzde (1), badacuzguz (2), dacuzguzanian (3), dacuzan (3), dacuzue (4), dacust (6), dacuzeela (12), badacus (12), estacuselaco (22), dacuzt (25), dacuzcuna (37).

Erauntsi: dirauzela (31), cirautzen (35).

Irudi(tu): diruri (3), diruriyela (6).

2.4.13. Genitiboaz ari ginelarik, Sarriaren nolabaiteko jarrera kultista aipatu dugu, kultistatzat ahozko formetarik urrundu eta osoagoak erabiltzeko joera ulertuta. Bada, deklinabide-kasu horretan noizean behin agertzen ziren uzkurdurak ez dira tes-tuko bakarrak. Kasu gehienak kontestu bitan aurki ditzakegu: baldintzazko *ba-*ren ondoren eta *-ko* partizipioaren osteko aditz laguntzailean:

BA-: beuquesan 'baeukazan' (3), badoaz 'badodaz' (3) bagoz 'badagoz' (4), badogu (4), beban 'baeban' (4), beuzan 'baeutsan' (7), espequijan 'ez baekian' (11), baquizube (20), [eguin] biarcot 'beharko dot' (21), [ichi] beudien 'baeudien' (22), bago 'badago' (25), baquizu (34).

-ko + aditz laguntzailea: essangot 'esango dot' (7), icusicogu 'ikusiko dogu' (7), galducot 'galduko dot' (11), ichicoguz 'itxiko doguz' (19), urtengotzu (22), icusicozu (25), esagutucogu (29), euquicot (30), gordecot (31),

Multzo horietarik kanpo, oso gutxi dira salbuespenak, hala nola, *nozipeñian* 'noizik behinean' (18) formakoa.

2.5. Sintaxia izango da, ziur aski, dialektologia nahiz hizkuntzalaritza historikoa-ren ikuspegitik gutxien aztertu eta kontuan hartu izan den hizkuntza-maila.⁴⁷ Dau-

⁴⁷ Ik. «Sintaxia dialektologian» (Camino 2009: 379-381).

kan edo izan dezakeen aldakortasun mailak ez dio ziurtasunik ematen ikertzaileari, eta kronologiak ezartzeko ere arazoak dakartza. Hori dela eta, azken urteotan egoera zertxobait aldatu den arren, geurean (ere) lan handia dago egiteke: oso gutxi dira euskararen oinarrizko egituren azterketa diakronikoak eta sintaxi-geografian ere egitura jakin batzuk baino ez ditugu, gutxi gorabehera, dialektalki mugaturik.

Guk hemengoan ez ditugu Sarriaren euskararen ezaugarri sintaktiko guztiak aztertu, luzeegi joko luke eta geure asmoetarako gehiegizkoa litzateke. Etxebarritarraren hizkeraren ezaugarri sintaktiko berezienak baino ez ditugu hona ekarriko, beste tradiziozko moldeekin lotu dezaketena edo tradizio horrekin apurketa adierazten dutenak, bai eta beste autore batzuegandik bereizi ahal dutenak ere.

2.5.1. Mendebaleko euskararen joskeraz hala idatzi zuen Zuazok: “Erakusleak izenaren ezkerrean jartzen dira mendebal gehienean” (2008: 81). Erakusleez hitz egin dugunean erabilitako adibideak hona ekarriko, araua Sarriarenean bete egiten dela (ber)ikusiko dugu:

Erakuslea ezkerretan: *oneic gustiyac* (1), *oneic penac* (1), *oneic caltioc* (2), *onein artian* (2), *oneic gustiyoc* (2), *oneic pecatu gustiyoc* (3), *orreic gausoc* (6), *aec gausac* (7), *aic animac* (20), *ai penitentiai* (22).

Erakuslea eskuman: *gausa oneic* (1).

Are gehiago, adibideotan agertzeaz gain, erabilera nagusia horixe da, baina horrek ez du salbuespenik ez dagoenik esan nahi, noski:

pensamentu au (1), *gausa oneic* (1), *santu oneic* (9), *egun oneic* (9), *gausa orreic* (11), *mandamentu au* (11), *seme-alaba orreic* (12), *mendi eta vide orreitan* (12), *verba erdi orreicaz* (13), *Jaungoicoaren ministro oneic* (20), *exemplu oneic* (30), *catee orreic* (34), *propositu au* (34).

2.5.2. Garaiko Añibarro eta beste batzuek bezala,⁴⁸ bi egitura baliatu zituen Sarriak *ezin*-ekin: [*ezin* + partizipioa + aditz laguntzailea] eta [partizipioa + *ezin* + aditz laguntzailea]. Etxebarritarraren izkribuetan, arratiarrarenetan ez bezala, lehenengo egitura da nagusi:

ezin essan cinaye (1), *ecin irun badozu* (1), *ecin euqui badozu* (1), *ecin eguin leiyen* (2), *ecin gustiyac esan leiquez* (2), *ecin alcar icusi dave* (11), *ecin enzun dabe vere alearen gauza onic* (11), *ecin Cerura eldu cinaitequez* (14), *ecin cerura eldu cinaitequez* (14), *ecin Ynfernuric libradu cinaitequez* (14), *ecin sinistu leiquezube* (14), *ecin contaui leizela* (18), *ecin euqui leye* (19), *ecin inori obeto dirigidu leiteque* (22), *ecin aurquitu leiteque* (24), *ezin salvadu guinaitequez* (24), *ezin salvadu leitequiala* (37).

Bigarren ereduok, esan bezala, gutxi dira lehenengokoen aldean: *ucatu ecin leguizena* (1), *dispensadu ecin leuquian* (19).

Bizkaiera zaharreko ezaugarriez ari zelarik, *ez* partikularen erabilerrari lerro batzuk eskaini zizkion Lakarrak “Bizkaiera zaharra euskalkien artean” artikuluan: “*Ez partikula aditz nagusiaren eta laguntzailearen artean agertzen da usu eta ez, laguntzailearekin batera, nagusiaren aurrean, gaur bezala (...) nolana ere, ordena arrunta askorekin gehiagotan ematen da*” (1986: 655). Esanikoaren erakusgarri, Mikoleta, *Bertso Bizkaitarrak* eta Zubia-Lezamiz (gehi Mitxelenak Kardaberaz eta Lardiazabalen la-

⁴⁸ *Escu-liburua* (1802). Ik. Urgell (2001: cvii).

netan ere aurkitutako adibideak) zerabiltzan orduan Lakarrak. Bada, arratzuarrak emaniko deskribapen laburra bete-betean daukagu Sarriaren sermoitegian ere: “egitura arrunta” ([*ez* + aditz laguntzailea + aditz nagusia]) da orokorra, baina [aditz nagusia + *ez* + aditz laguntzailea] mantentzen duten adibideak ere sarri aurki daitezke: *confesetan eztau* (9), *emongo ezтира* (20).

2.5.3. Ohikotasuna adierazteko aukeren artean, egun mendebaleko hizkeretan desagerturik dagoen, baina bizkaiera zahar eta klasikoak luzaz ezagutu eta baliatu zuten egitura baliatu zuen aditz laguntzailezat Bizente Sarriak ere ohikotasuna adierazteko kasu gutxi batzuetan:

emen luurrian ascotan eguija izan doa essaten dan hypuña (1), *modu bitan izan doa pensamentuz mandamentu onen contra pecatu eguiña* (7).

Etxebarritarren lanetan *joan* baino ez da agertzen, baina ez iragangaitz eta iragankorren formak nahastu zituelako, ez bada era horretako bi egitura baino ez ditugulako aurkitu, eta biak iragangaitzak. Bestalde, ezin dugu hitz egin erabateko ziurtasunez, baina aipaturiko ezaugarriaren erabilera-urritasunak bi gauza adieraz ditzake: edo Sarriak beste egitura batzuk hobesten zituen (Añibarroren *Escu-liburu*-ko lehenengo edizioan ez dago halakorik),⁴⁹ edo egitura galtzear zegoen.

2.5.4. Mendebaleko euskararen joskeraz hitz egitean, inesibo eta adlatibodun *-ten* eta *-tera* formen arteko lehia aipatu ohi da: “aditz izena mugimenduzko aditzen osagarri izan eta norabidea edo helburua adierazten duenean ZERTAN kasuan erabiltzen da mendebal gehienez; ez zertara orokorrean” (Zuazo 2008: 75). Erabilera horren bilakabide historikoaren gaineko lanik ez dugu ezagutzen, baina Sarriak adlatibodun forma erabili zuen, nagusiki:

certara convidetan dau (3), *sacramentua artutera* (9), *sacramentuac sarri artutera* (18), *principe bateri artutera erreinuren bat* (20), *danza-lecura danzac icustera joan ditezan* (23), *bera icustera joan biar evala* (24), *pecatuen eguiasco penitencia bat eguitera* (25), *Christinauric gueiyenac ecustia juaten confesetara* (34), *jatzi gura dau Jaungoicoac Virginia gustiz santiaren errai garbietara gure anaje eguitera* (35), *bera neque one[e]tatic atereetara* (35), *janari zoragarri au artutera* (37), *misterio adoragarrijac artutera* (37), *obligacinoac bete edo cumpletara* (38), *elduteco Comuniño Santuba artutera* (39), *sacramentuba artutera joango zariaden* (39).

Erabilera hori ez bezalakoa dago ondoko kasuetan:

joan zila Lazaro essaten bere anajiai (1), *joan ditezarian munduti prediquetan* (8), *al-tara elduteco Communinoa artuten* (9), *alan etorrico dira confesionariyora esaten* (24), *zatozaenian emoten arimai Jaungoicoaren verbien janariya* (27), *zatozienian entzuten sermoia* (27), *aric etorrico dala azquenengo egunian illac eta viciyac juzguetan* (28), *orainche noya emoten verorreri neure vioza* (39).

Bestelako ereduak baditugunez, inork pentsa lezake Sarriaren eredu-hautaketak eragin zezakeela egoera hori, batik bat gipuzkeraz ere idatzi zuela kontuan hartzen badugu. Uriarteren Arrigorriagako dotrina arakatur gero, adlatibodun formak badi-rela ikusiko dugu: *viciyec eta illec juzguetara*, *bera bacarric adoretara* (ik. Arretxe 1988

⁴⁹ Ik. Urgell (2001: c).

nahiz Pagola 1992). Esan nahi baita, badirudi Nerbioi ibar iparraldeko hizkeran, XIX. mendean, bederen, adlatibodun formak direla nagusi.⁵⁰

2.5.5. Orobatasuna adierazteko aukerak bi dira: *nahiz* eta *zein*. Eta Sarriak biak baliatu zituen:

NAHIZ (NAI): *nai Erromatarrac, nai Persaarrac, nai Caldea* (1), *nai dala dirua, nai ardaoa, nai beste edocein gausa* (2), *nai esconduai, nai alargunai* (18), *nai hume nai otzein* (27).

ZEIN: *bata cein bestia* (2), *guizonac emonico leccinoen doria cein Jaungoicoac berac emonicoa* (3), *asco cein guichi* (30).

2.5.6. Baten baino gehiagotan aipatu dugu Blanca Urgellek Añibarroren *Gueroco guero*-ari eginiko hitzaurre luzea non, Axularren lanaren itzulpenaz gain, arratiarraren *EL*¹ eta *EL*²-ren arteko ezberdintasunak eta bilakaera agerian uzten dituen. Horrela idatzi zuen gasteiztarrak: “*EL*²-n aurreko argitalpeneko *cerren* guztiak desagertu dira, gehienak *cegaiti ce*-rekin ordezkaturak (...) Oso oker ez baldin banago, bizkaiera idatzian berrikuntza bat sartzen du Añibarrok, bizkaiera zahar guztian *cerren* oso erabilia izan baitzen” (2001: cviii).

Aski interesgarria begitantzen zaigu berrikuntza hori nabarmentzea. Izan ere, Bizente Sarriaren sermoietan ez dugu helburuzko perpaus bakar bat aurkitu non *zerren* den aurrekaria, baina bai *cegaitic ce*, hamar bat biderrez (gehien erabiltzen diren *ce* eta *cegaitic*-en ondoan):

cegaitic ce gaur ondo eguin al balegui, ezta biarco egunera azeratu biar (2), *cegaitic ce ya bestien contuan joan zan* (6), *cegaitic ce Jaungoicoen besso gustiz poderosuac euqui zenduzan vere virtutien indarragaz* (7), *cegaitic ce castidadia da on gustiyen ama* (18), *cegaitic ce daqui egun atan vengaduco dala* (22), *cegaitic ce Jesuc(hris)to vere burua leguez dago* (24), *cegaitic ce Eleiziac bacarric ifinten deuzcu aurrian* (24), *cegaitic ce dinoe Canone Sagraduac* (27), *cegaitic ce dino ondo berac* (29), *cegaitic ce etorrico da nozbait zeure ganian bere gorrotua* (34).

Gogoan harturik *zerren*-ek tradizioan zer nolako indarra izan duen, geografikoki hurreko Mikoletak 1653an zerabilela eta Sarriak baino urte batzuk geroago Astigarragak inoiz baliatu zuela, proposa dezakegun hipotesi fidagarriena da Sarriak nahita eginiko aukeraren aurrean gaudela. Esan nahi baita, Añibarrok *EL*²-rako harturiko erabaki bera hartu zuela Sarriak hamabost-hogei urte arinago, Urgellek aipatu berrikuntza kronologikoki bi hamarkadatan, behintzat, aurreraturik.

2.5.7. Erlatibo-egituren ostean *-ena legez* da Bizkaiko tradizioan, salbuespenak salbuespen, gehienetan ageri den egitura (ik. *OEH*, s.u.). Sarriak tradizio horren bidea jarraitzen du, *-a* gabeko egitura batzuk egon arren:

ona balizan leguez (2), *S(a)n Thomasec iracazten daven leguez* (2), *erreglac dinoan leguez* (9), *iracazten deuzcun leguez* (23), *San Agustinec dinoan leguez* (30).

gehienak tradizioko moldearen barruan eraiki zituelako:

vici zarienoc ni vici izan nincena leguez (1), *jaquinzuac dinoana leguez* (1), *Ysaías Prophetiac dinoana leguez* (1), *iracazten deudiana leguez* (2), *jocoan eztaquiyena leguez* (2), *apostoluac dinoana leguez* (3), *dinoiena leguez* (7), *aguinduco deuzana leguez*

⁵⁰ «“bizkaitarrago”-tzat izan ohi den arren izenki hau, -RA oso zabaldurik dago bizk.zko testuetan» (Lakarra 1984b: 138-139).

(9), *iracazten deuzcuna leguez* (9), *biar dozubena leguez* (14), *essaten euzana leguez* (19), *aec izan ciriana leguez* (20), *iracazten deuzcuna leguez* (30).

Zinez aipagarria da Sarriak galdetzaileak erabilita erlatibozko perpausak eraikitzeke zeukan joera, bai eta joera horren emankortasuna ere, ia sistematikoki baitarabiltza halakoak. Ezberdinak dira, gainera, egituron oinarrian ager daitezkeen galdetzaileak:

ZEIN / ZEINTZUK: *guei bat leguez, ceinec berez essagututen dau dala gueure Jangoicoa* (1), *aec verba izalac, zeinzubec esan euzazan Samuel Prophetiac Saul Erreguiari* (1), *iñes eguin euan seguridadeco oncira, cein dan Erreliginoa* (3), *misteriyo gustiyen andiyena, cein da trinidad santissimiarren misteriyoa* (8), *pecatuac diriala bacarric zeinzuengaitic jaso dirian gach eta zorigaisto gustiyac* (18), *gaurco egun tristian, cein Jesuchristoen erijotza valijosuac consagradu euzcun negar eta penitencijeraco* (25).

ZER: *bera dala diabruen zare zabal bat cegaz daroaz Ynfernura* (27).

NOR: *eguingo dot misericordiya nogaz dan neure vorondatia* (30), *ari personiari nori obligadu dan* (20).

NON: *Ynfernuan, non essagututen emongo dau vere justiciyaren aserre gustiya* (1), *non vere egoten dan* (2), *non ez dan veneragarriya* (3), *eztozue topauco premiñaric, ez pueblu edo genteric, non eztaven zabaldu a miragarrisco poderiyoa Jaungoicoac autortu euzana* (3), *a lecuba noric eztau urtengo iñoc* (20), *ari personiari nori obligadu dau* (20), *conversacino pelleburuscoa, non ya bazuetau gueure castidadia edo bestiena ifinten dan jausteco labantazumian* (29).

NOIZ: *asi zan escrivietan carta bat itanduteco San Geronimori gausaren bat onen ganian, noz ordu beratan aguertu yacan San Geronimo* (29), *gaurco egun santua da noz gustiyai opa deuzen ugaritazun edo franqueciya guzticoagaz* (30), *etorrice dala contua arutera noz guichijago gueuc uzti dogun* (30).

Aurreko adibideak begiraturik, erraz dakusagu Sarriak eraikitako erlatibozko perpausetan, askotan, egitura horietan ohikoa den *-n* menderatzailea falta dela. Beste batzuetan, ordea, bada.

2.5.8. Kontzesio-perpausetako *arren* formaren gainean⁵¹ eraikitako *-tarren* eta *-tearren* darabiltza Sarriak, lehenengoa nagusiki: hirurogeita hamar bat biderrez aurkitu digu *-tarren*, eta hogeitan *-tearren*:

-TARREN:⁵² *guztiya esatarren* (2), *gueiyago ez lotutarren* (4), *acabetarren beragaz* (4), *obeto esatarren* (11), *ez gastetarren* (13), *ez galdutarren* (18), *inez eguitarren* (22), *besteric es esatarren* (22), *acabetarren* (22), *zorra paguetarren* (24), *enzutarren* (27), *aiztutarren* (27), *batutarren* (27), *esatarren* (30), *irapaztarren* (32).

-TEARREN: *zorrac ez paguetiarren* (2), *botatiarren* (9), *paguetiarren* (14), *consoletiarren* (20), *jaquitiarren cer eguiten daudien* (23), *eguiten badau botatiarren* (23), *luzatutiarren* (23), *condenetiarren* (23), *ez gordetiarren* (38).

2.5.9. Helburuzko perpausen sailean dago subjuntibozko adizkiei prolatiboko *-tzat* atzizkia gehiturik sortzen den egitura. Ezaugarri horren gainean ondokoa idatzi

⁵¹ Bide batez, ez da soberan Sarriak halakoetan *arren* zerabilela esatea, inoiz ez Astigarraga basauriarraren lanetan agertzen den *arrik* berriagoa: *nozipenian artu arren isilic* (2), *contuz ibili arren* (6), *izen arren Jaungoico bat* (8), *eguija essan arren* (13).

⁵² «Se trata de un sintagma nominal sin determinante que recibe el elemento desinencial *-rren*» (Iri-goyen 1978: 459).

zuen Juan Mateo Zabalak: “solo la usan en los pueblos del centro” (1848: 58). Nerbioi ibarreko testuetan badaukagu, ordea: Orozkoko 1739ko otoitzetan ageri da (Ulibarri 2008: 195), eta Sarriak ere askotan zerabilen:

ezteigun ichi Ynfernuen semia, onela iguez eguin deigunzat beraganic (1), *adieraso dezentzat ene anajiai emen jassoten dana* (1), *quendu deguizuentzat Diabruac ifinten deuzuezan embarazuac* (6), *comuniñoen gracia artu deizuentzat* (9), *gu[e]ratu ditenzat gustiya esagaturic* (9), *entregadu gaitzantzatzat* (18), *servidu deiyoguntzat* (18), *esagutu deijenatzat* (23), *emon deyenatzat predicadoriari* (27), *gorde eguin deizuentzat* (27), *gozadu leiyenatzat* (29), *convertidu zaitenzat* (30), *eguin daizunzat* (30), *aprovechadu gaitzeenzat* (30), *urten deizunzat daucazun vicize gueistoric* (30).

2.5.10. Perpau osagarrietan agertu ohi diren *-la* eta *-na* formez hau esan zuen Arretzek: “-NA esaldi osagarrien lokarria, Bizkaiko beste leku askotan ez bezala, ez da erabiltzen Basauri aldeko euskaraz. Nahiz eta esaldi menperatuko ekintza hiztunarentzat jakinekua izan edo ziurtasuna adierazi, -LA lokarria erabiltzen da” (1994: 199). Guk geuk ere ez ditugu inoiz entzun Nerbioi ibar iparraldeko hizkeran,⁵³ baina Sarriak bazerabiltzan: *Daqui, Jauna, asco costaco jacana* (35), *noc estaqui arimia dana lenengo beguiratu biar dogun gaucia* (35).

2.5.11. Nerbioi haran iparraldeko hizkeran (eta beste askotan ere), gaztelaniatiko elementuak usu ageri dira egitura sintaktikoen oinarrian. Euskarazko formekin batera, maiz erabiltzen dira *sin embargo*, *aunque* edo *hasta* bezalakoak.⁵⁴ Sarriaren sermoitegian salbuespenak dira, baina aurkitu dugu halako baten bat:

baya yaq(u)e ona eldu garien (9), *yaque aitzu yazun* (19), *antes bai dago eurretan* (23), *antes bai gueiyago beragan eguin dozun confianziagaitic* (23).

Aurreko zerrendako hitzez gain, aipagarria da zenbaitetan, euskal hitza ezagutu edo egitura oinarritzko edo arrunta izan arren, Sarriak gaztelaniatikoak ere baliatu zituela: *munduco andiqui, principe eta puebluen aurrian* (3), *ya daucagu* (3), *baya astu yat por si acaso a mirari beti iruten davena* (3), *ustiric naturalmente beronegaz errezago venciduco cituzala vere areriyoc* (27), *esan eguidezu, zuc pecatari vengativo* (29).

2.5.12. Zalantzarik gabe, sakon eta luze idatz daiteke Sarriaren lexikoaren gainean, baina honakoan, behar baino gehiago ez luzatzearren, etxebarritarrenean atzemandako erabilera eta joera nagusiak baino ez ditugu aipatuko.

Alde batetik, lexikoak Sarria 1800 urtearen bueltako egilea zela erakusten du. Sermoietan maiz ikus daiteke nola egin zuen bat etxebarritarrek hitz batzuen erabilera-sasoiekin: usu irakurtzen dugu egile horrek erabilitako hitzak XVIII. mende erdialdetik edo XIX.aren hasieratik erabiltzen zirela, esaterako. Esan gabe doa, bestalde, literatur bizkaieraren tradiziozko molde eta erabilera-joerekin bat egiten zuela: *baga(rik)*, *batzandu*, *beztun*, *begiraune*, *bere*, *ekandu*, *garbai* edo *pelleburu* zerabiltzan, kasurako.

Hori horrela, Sarriak oraindik orain Nerbioi ibar iparraldean erabiltzen diren hitz eta aldaera arruntak, edo itxuraz horien aurrekariak, baliatu zituen batik bat: *artez*, *idun*, *ago* ‘aho’, *tangada*, *arrastegi*, *enbra*, *lotu* ‘geratu’, *kojitu*, *erreska(n)* eta abar.

⁵³ Baina alboko Zeberion badira, esaterako: *basenkien etorriko sana; badakit aurten be yoango sarena; eskerrak etorri sarena*. Ik. Etxebarria (1991: 239).

⁵⁴ Orain hamasei urte jada nabarmendu zuen Arretzek (1994: 183 eta hh.).

Tartean daude mendebaleko bizkaierako aldaerak: *burrein*, *hamaka*, *anaje*, *arrastegi*, *gei* ‘dei’, *gedar egin* ‘deadar egin’ eta bestelakoak. Aurrekoekin batera, baina, badira gaur egun Nerbioi haran iparraldean, bederen, desagerturik daudenak ere, nahiz eta Bizkaiko (zenbait kasutan Bizkaitik haratago) beste hizkera batzuetan arruntak izan. Orokorrek dira, esate baterako *artzain*, *itxaso* eta *etxe*, baina *pastore*, *itzeso* eta *etxe* erabiltzen dira egun. Argi dago lehenengo kasuan gaztelaniatiko maileguak euskal hitza ordezkatu duela. Bigarrenaren eta hirugarrenaren kasuetan, baina, hitz beraren aldaerak ditugu. Egungo erabileraren berri badaukagu, baina zein izan zitekeen 1800 ingurukoa? Erabat ziur ezin esan genezake, baina badirudi egungo formak zirela nagusi sasoi hartan, Sarriaren sermoietan nagusi baitira. Txetxekaridun *etxe* eta *itxaso* Sarriak nonbait irakurri, entzun eta ikasitakoak izan litezke, bada.

Hain orokorrak ez direnen artean, *amandre* ‘amama’,⁵⁵ *aitobe*,⁵⁶ *asago*, *belu*,⁵⁷ *berrein*, *gesi* ‘segundo’ eta *lainbeste* daude.

Sarriaren sermoien berri ematen zuen artikulua labur batean, horrela idatzi zuen Xabier Altzibarrek: “Ondoan ezarriko dugun zerrendako hitz asko Azkueren hiztegian Arratia-Txorierrri-Orozkokotzat jotzen dira” (1993: 377). Egoera aski nabarmena da, egia esan: orain Nerbioi ibar iparraldean erabat arruntak diren hitz asko eta asko, Sarria eta Astigarragaren sermoietan ere agertzen direnak, Azkueren hiztegian ez daude Arrigorriagako azpieuskalkiaren barruan kokaturik, baina bai, gehien-gehienetan, alboko Arratia edo / eta Orozkokoan. Esandakoaren erakusgarri, nahikoa da hona bizpahiru adibide ekartzea.

Arrastegi hitza Orozkoko hizkeran kokatu zuen Azkuek, baina Sarriak eta Astigarragak bazerabilten, eta gaur egun bertarik eratorritako *arrastei* daukagu. Hortaz, xx. mende hasieran ere hala behar zuen izan. Antzeko egoera daukagu *artez* ‘zuzen’ hitzarekin: Astigarragak eta Sarriak bazerabilten, gaur egun aski arrunta da, baina Azkueren hiztegian Arratia, Gernika, Orozko eta Plentziako azpieuskalkietan baino ez da agertzen. *Dei* hitzaren *gei* aldaera berreskuratuko dugu, azkenik: Bizkaiko mendebaleko forma da, Nerbioi bailara osoan ezaguna eta ohikoa, baina Azkuek Orozko, Arratia eta Txorierrin baino ez zuen kokatu.

2.5.13. Bizente Sarriaren lexikoaz ari garelarik, etxebarritarren izkribuetan atzematen den joera garbizalea aipatu behar dugu. Goazen, baina, pausoka. Alde batetik, aipagarria da gaztelaniatiko hitzen presentzia Sarriaren sermoietan. Gaur egungo egoera ezaguturik, bere herriko euskararen isla zirela esan dezakegu eta / edo etxebarritarrek herriko hizkerara hurbiltzeko saioa genuke, hortaz, hizpide dugun autorearen lanetan. Alabaina, Sarria egile ikasia zen, eta lexikoan ondo baino hobeto islatu zuen izaera hori. Izan ere, aipatu gaztelaniatiko hitzen parean, hots, herriak erabiltzen zituen hitzen parean, *edo* juntagailuaz gehienetan, euskal ordainak eman zituen, Altzibarrek ondo zehaztu bezala (1993: 391), lehenengo euskal hitza agertzen da halakoetan: *palazio* hitzaren aurretik *jauregi* eta *etxandi* ematen ditu, *mortal*-en aurretik *ilkor*, *kartzela*-ren aurretik *presondegi* eta abar. Ezin hitz egin genezake joera garbizale bortitz edo indartsu batez, gehiegizkoa iruditu eta Larramendi eta Arana bezalako au-

⁵⁵ Basaurin eta Arrankudiagan entzuna dugu, baina gaztelaniatiko *abueta* da erabiliena, luzaz.

⁵⁶ Basauriko zahar-zaharrenek baino ez dute ezagutzen eta, hala ere, *aitite* eta *abueto* erabili ohi dituzte.

⁵⁷ Arrankudiagan entzunda dugu.

toreak datozkigulako gogora hori irakurtzean, baina bai gutxieneko kontzientzia garbizale batez.

Joera horren erakusgarri argia da Sarriak Larramendiren neologismo batzuk erabili izana. Ezer baino lehen, esan beharra dago hitzon erabilera ez dela orokorra, gehien-gehienak sermoi bakan batzuetan (zazpigarrenean, hemeretzigarrenean) agertzen dira eta (horrek ez dakar, noski, besteetan kasuren bat ez agertzea, baina bazterrekoak dira, salbuespenak). *Argidore*, *aurkara*, *beretitz*, *bidago*, *ezkutarma*, *jargoi*, *langungite*, *lendaukera*, *salkindari*, *urre-zigor*, *humantesa* edo *neurtarte* bezalako berbez ari gara, hau da, Larramendiren hiztegian agertu eta ordurik honako tradizioan oso gutxitan dokumentatu direnez (gehien bat beste autore batzuen hiztegietan, ez testuetan; Harriet da horren erakusgarri nabarmena). Horrelakoak, dena dela, ez zituen “huts-hutsean” erabili, ez bada, aurrekoekin egin legetxe, alboan herriko hizkeratik hurbilago dagoen forma emanik: *beretitz* edo *textoan* (7), *humantesa* edo *heroína* (7), *arguidore* edo *ilustraciñoco* (19), *neurtarte* edo *derecho* (19), *urrecigor* edo *ceptroa* (19). Bada, adibideok esku artean Larramendiren hiztegiara jotzen badugu, Sarriak ematen dituen neologismoen ordainak berdin-berdinak direla ikusiko dugu:

Texto, *beretitz*, *textoa*. Lat. Textus (1745: II-327).

Heroína, muger famosa, *humantesa*. Lat. Heroína, ae, herois, dis (1745: I-423).

Ilustracion, *arguidorea*. Lat. Illustratio (1745: II-3).

Derecho, ley, regla, canon, *neurtartea*, *araudea*. Lat. Jus, ris (1745: I-261).

Cetro, *cetrea*, *urrecigorra*, *cillarcigorra*. Lat. Ceptrum, ij (1745: I-192).

Sarriak Larramendiren hiztegia esku artean eduki zuela pentsa daiteke, alegia, zuzenean ezagutu zuela obra hori, eta ez zeharka edo beste batzuen eskutik. Andoaindarraren neologismoak sermoi gutxi batzuetan baino ez agertzea dela eta, hipotesi ezberdinak aurkez ditzakegu. Esate baterako, izan liteke *Hiztegi hirukoitza* ez ezagutzea edo ezin baliatu izan izatea gainerako sermoiak idatzi zituenean. Izan liteke, halaber, garbizaleegizat jota baztertu izana, baina bigarren ideia horrek aurkako argudio nabarmena dauka, orain arte esan dugunetik irten gabe; izan ere, ikusi dugu Sarriak ez zuela inongo arazorik herritarrek ulertuko ez zituztelako ustea zeukan hitzen alboan ordain herrikoagoak emateko. Bide horretatik, gaindi zezakeen, noski, balizko “gehiegizko garbizaletasun” hori. Hirugarren azalpen posiblea hiztegiaren beharrik ez izatea izan liteke, baina gogoan harturik etxebarritarrek hizkuntzarekin zeukan ardua (ondorioen atalean sakonago ikusiko dugu), ez zaigu aukera sinesgarria denik begitantzen. Gauzak horrela, lehenengo hipotesiaren alde egiten dugu guk geuk.

3. Ondorioak

Hemen esango ditugun gauzatariko batzuk aurreratu baditugu ere, bada tenorea bildutako datu-bildumatik orokorki zer ondorioztatzen dugun esateko.

Esan gabe doa hizkera guztiak ez direla berdinak. Esan gabe doa, era berean, berdintasun-maila hori hizkera bakoitza gorpuzten duten ezaugarrien araberakoa dela, eta ezaugarri orok ez daukala balio bera.⁵⁸ Dialekto, azpidialekto edo hizkera bat ko-

⁵⁸ Dialektometria arloan aritzen direnen ikuspegi eta jarduera ezberdina da (Camino 2009: 445-463), noski, baina guk geuk ez dugu bat egiten dialektologia egiteko modu horrekin. Ik. Mitxelenaen

katzeko, badira ikertzailearen lana errazten duten ezaugarri batzuk, hala nola, berrikuntza esklusiboak. Bizente Sarriaren euskara bere sorterri edo ingurukoa izan zitekeen erabakitzea ez da hain erraza izan, era horretako ezaugarririk ez baitauekagu Nerbioi ibar iparraldean: Basauri, Etxebarri edo Arrigorriagako hizkerak euren baitan biltzen dituzten ezaugarriak Bizkaiko nahiz Euskal Herriko beste eremu batzuetan ere aurki ditzakegu. Baten baino gehiagotan aipatu dugu Jon Arretzek alboko bailarekiko Basauriko euskararen ezaugarri bereizgarritzat, *i* bokalardiaren osteko *dx* epen-tesia, asimilazio bidezko bustidura automatiko zabala eta *a + a* batuketatik sorturiko *-ie* disimilazioa proposatzen zituela. Egia da, izan, hiru ezaugarri horiek Basauriko hizkera Txorierrri, Arratia, Orozko edo Zeberioetik bereizten dutela, baina eremua gehixeago zabalduz gero, Gernikaldean ere hiru ezaugarri horiek sistematiokoak direla ikusiko dugu. Bestela esanda: hiru ezaugarri horien konbinaketak Basauri aldeko euskara eremu mugatu baten barruan definitzeko baino ez du balio (Bizkaiko mendebala), ezaugarri-kopurua zabaltzea beharrezkoa dugu Nerbioi ibar iparraldeko hizkera bizkaieraren barruan kokatzeko. Hain zuzen ere, hori da guk geuk Sarriaren sermoietan egin duguna: ezaugarrien konbinaketa-sistemaren bitartez⁵⁹ aipatutako eremuko hizkera gaur egunean gorpuzten duten ezaugarriak bilatu ditugu, ondokoen konbinazioa baliagarria delarik:

- Bokal-biltzeetan *-ie* eta *-oa* formak.
- i* bokalardiaren ostean *dx* epen-tesia.
- Asimilazio bidezko bustidura automatiko zabala: *iñ*, *iñdd*, *ill*, *illdd*, *itt*, *iñtt*, *ix* eta abar.
- Soziatibo singularrean *-gaz* eta pluralean *-(a)kaz* atzizkiak.
- Muga adlatiboan *-giño* atzizkia.
- Hurbiltze-adlatiboan *-rantza* atzizkia.
- Bigarren eta hirugarren graduko erakusleak: *(h)onik* eta *(h)orrik*.
- Aditz-izenean *-tuten* (*-duten*), *-etan* eta *-ten* formak; *-tzen* oso urria da, eta *-tzean* ez da erabiltzen.
- **edun* erroko hirugarren *-de* pluralgilea (eta bertarik eratorritako formak) daukaten formak baino ez dira sistematikoki.
- Aldaera-lexiko zenbait: *anaje* ‘anaia’, *(h)amaka* ‘hamaika’, *gei* ‘dei’, *gedar* ‘deadar’, *sugete* ‘sute’, *ulle* ‘ile’, *urteiñ* ‘irten’, eta abar.

Egun Nerbioi ibarrean aurkitzen ditugun ezaugarriak dira horiek. Alabaina, hizkuntzak geografiatik haratago denboran barrena ere aldatzen direnez gero, izan liteke Sarriaren sermoietan ezaugarri horiek guztiak ez aurkitzea. Eta horrela da. Etxebarri-tarrak sermoietan sorterriko hizkera baliatu zuenetz neurtzeko, sekuentzia kronologiko bat eratu dugu: aurreko zerrendako ezaugarriak Nerbioi haraneko testu eta datu-

ondoko idatzia: «Los métodos estadísticos, aplicados ya en 1937, no aparecen hasta ahora muy prometedores. Contar, sin pesarlos, el número de acuerdos y desacuerdos en un grupo de lenguas tomadas dos a dos, introduce un elemento objetivo, el de la cuantificación —que, por otra parte, tampoco está libre de los peligros de la interpretación personal—, pero solamente a costa de partir de una elección, que hoy por hoy tiene que ser subjetiva, de rasgos diferenciales, a cada uno de los cuales se le atribuye además el mismo valor» ([1976] 1985: 81).

⁵⁹ Ez baitugu aurkitu Nerbioi ibar iparraldeko ezaugarri esklusiborik.

bildumetan agertzen diren ala ez eta, agertzen direnean, nola agertzen diren begiratu dugu, ondoko iturrietan: Astigarragaren sermoiak (xix. mende hasiera), Uriarteren Arrigorriagako dotrina (1866), Azkueren *Erizkizundi irukoitza* (xx. mende hasiera), Jon Arretxeren *Basauriko euskara* doktorego-tesia (1994) eta guk geuk 2005-2010 urte bitartean jasoriko datuak.

Sekuentzia horretan agertzen diren datuak erkatuz, ondorio nagusia ondokoa izan da: Sarriaren sermoi gehienak mendebaleko bizkaieratik hurbil idatzirik daude, eta mendebal horren barruan, Nerbioi ibar iparraldeko euskaran.

Horrek ez du esan nahi, inondik inora, sermoi horietan Sarria erabat zurruna izan zenik. Horrek ez dakar sermoi horietan agertzen diren ezaugarriak aurretik zerrendatutakoak edo zerrendatutakoen aurrekariak (eta ez besterik) izatea. Izan ere, badira zenbait sermoi mendebaleko hizkera horretan idatzirik ez daudenak; Sarriak beste bizkaiera-eredu bat ezagutzen zuela erakusten dutenak. Eta horrek nahasteren bat eta, noizean behin, “interferentziak” agertzea ere badakar.

Mendebaleko hizkeran idatzitakoen artean oraindik aurkitzen ditugun ezaugarri batzuez gain, aipatzekoak dira egun hainbesteko indarrak ez daukaten beste erabilera batzuk, hala nola, ablatiboazko *-tik* gutxitan agertu eta *-rik* / *-tarik* nagusi izatea edo erakusle bikoitzen kopurua altua izatea. Bestalde, egungo ezaugarrien aurrekari garbiak dira Sarriaren lanetako *-ia* disimilazioak (*-ea* > *-ia* > *-ie*), edo erakusleetako itxiduradun formak: (*h*)oneek > (*h*)oneik > (*h*)onik, besteak beste.

Sermoien sailkapenaz den bezainbatean, guk geuk hiru multzotan banatzen ditugu etxebarritarren sermoiak:

- Sorterriko hizkeratik hurbilen daudenak: gehienak.
- Bizkaiko ipar-mendebaleko hizkera eredutzat hartuta idatzitakoak: 11, 12, 13, 14, 34 eta 35. sermoiak, esaterako.
- Nahasteak tarteko, aurreko bi taldeetan sartzeko salbuespen “gehiegi” dituztenak, aurreko bi ereduak nahasten dituzten sermoiak direlako nahiz eredu ja-soago bat bilatzeak ekarritako nahasteak tarteko: 15, 19, 20, 24, 27, 29, 36, 37, 38 eta 39. sermoiak, kasurako.

Ereduak direla eta, Bizkaiko ipar-ekialdeko hizkera aipatu dugu. Zerk garamatza hara eta ez beste leku batera, bada? Lan honetan jada laburki aipatu ditugun ezaugarri batzuen erabilera sistematikoak, ondoko ezaugarrienak, alegia:⁶⁰

- Bokal-biltzeetan, *-o* + *-a* > *ue* eta *-u* + *a* eta *-u* + *-e* > *-uba* eta *-ube* bihurtzea.
- Bokal bikoitzen kopuru handia.
- Gaztelaniatiko *-ción* eta *-sión* > *-sinoe* (*-sinoi*) bihurtzea.
- Hirugarren pertsonetan **edun* erroko formak *dabe* eta *eben* izatea.

Nerbioi ibarreko eta Markina aldeko euskara bat datoz eta zetozen, bestalde, bokal biltzeetako *-ia* (1800 inguruan) eta *-ie* disimilazioetan (gaur egun), eta *i* bokal-lerdiaren osteko <dx> kontsonante epenterikoan. Horretaz gain, aztertzeke daukagu Bizkaiko ipar-ekialdean egoera zein zen, baina bertako hizkeran idatzitako sermoietan aipagarria da ablatiboan *-tik* atzikiaren erabileraren gorakada edo **edin* erroko-

⁶⁰ Ik., halaber, Juan Mateo Zabalak bere gramatika-liburuko «De las varias pronunciaciones eufónicas de los pueblos del Señorío» atalean Markinakotzat zituen adibideak (1848: 54 eta hh.).

tan erabateko disimilaziodun formak baztertu eta osoagoak (*zedin, dedin* bezalakoak) baliatzea.

Non ikas zezakeen, baina, Bizente Sarriak euskara-eredu hori? Testuen kronologiak aski lagun gaitzake eredu-bilaketan. Etxebarritarrak sermoi gehienak 1796-1804 tartean idatzi zituela gogoan harturik, XIX. mende hasierako markinar idazle ospetsu batzuen izenak bazter ditzakegu, hala nola, Frai Bartolome edo Juan Jose Mogel. Juan Antonio Mogelek ere aukera gutxi ditu, haren *Confesiño ona...* 1803koa dela kontuan hartuta. Hori horrela, gakoa Sarriaren Bilboko egonaldian aurkitzen ahal dugu. Izan ere, Bilboko komentuko egonaldian XIX. mende hasierako autore batekin egin zuen bat: Frai Pedro Astarloarekin, hots, Markina aldeko euskara oinarritzat hartuta, 1816 eta 1818an *Urteco domeca gustijetaraco...* obra argitaratu zuen egilearekin. Zalantza gutxi daukagu orain: durangarraren aho eta eskutik ikas zezakeen Sarriak hizkera hura. Are gehiago, hizkeratik haratago, grafia-kontu batean ere bat egiten dute etxebarritarrek eta Astarloak: <y> baliatzen zuen lehenengoak egungo <dx> epentetikoa irudikatzeke. Bigarrenak, aitzitik, <j> zerabilen. Eta bigarren hori da, hain zuzen, Sarriak Markina ingurukotzat daukagun hizkeran idatzi zituen sermoieta baliatu zuen grafema.

Esanikoak esanda, badugu beste ondorio garbi bat: XIX. mende hasierako egile batzuen artean (Añibarro / Mogel eta bakoitzaren jarraitzaileak) gertatuko zen hizkuntza-etzabaidara aurreratuz, argi dago Bizente Sarria herriko hizkera erabiltzearen alde agertu zela.

Idazle baten (kasu honetan) hizkera aztertzeaz gain, hizkera hori testuratzeko moduz, idazkeraz, arduratu beharra dugu, egilearen gaineko datu berri eta ezberdinak ematen dizkigunez gero. Hori horrela, grafiarekin batera eginiko hautu batzuek Bizente Sarriak idazten ari zelako kontzientzia bazeukala erakusten dute, testuen literaturtasunaren gaineko kontzientzia aktiboa bazeukala.

Grafiarekin hasirik, argi dago garaian erabat hedaturik behar zuen txistukarien neutralazioak arazoak sortu zizkiola Sarriari, txistukari frikari zein afrikari batzuek testuratzeko hiruzpalau grafia erabili baitzituen. Bestalde, <tzc> eta <cg> kontsonante taldeak idatziz baliatzeak ere hizkuntza-elementuak bereizten zekiela eta grafia etimologikoa erabiltzea erabaki zuela erakusten du. Beste horrenbeste egiten dute deklinabide-atzizkiak ezartzerakoan sorturiko bokal bikoitzek.

Fonologia-ezaugarri batzuek argi erakusten dute aurretik aipatutako herriko hizkeraren aldeko hautua: bokal-biltzeetatik sorturiko disimilazioak bere horretan gordezten ditu; <dx> eta epentetikoak mantentzen ditu, $a > e / \left\{ \begin{matrix} i \\ u \end{matrix} \right\} (C)$ — itxiduraren presentzia zabala da, eta abar. Kontsonanteetako ezaugarri zenbaitek, aitzitik, beste ikuspegi bat ematen digute: *Jaungoiko* edo *aingeru* idaztean diptongoak mantendu zituen, eta beste horrenbeste egin zuen bokal arteko <g>-rekin, *egin* aditzeko formak barne. Bustidura ere ez zuen sistematikoki adierazi, eta, horren ondorioz, hitz bera usu aurkitzen dugu bustiduraz nahiz bustidurarik gabe.

Morfologiari dagokionez, genitiboan atzizkiak gehien-gehienetan uzkurdurarik gabe emateak ere joera kultuzalea erakusten du, eta beste hainbeste egiten du *bagarik* eta *bagako* bezalakoetatik eratorritako *barik* eta *bako* inoiz edo behin baino ez agertu eta aurreko biak erabat nagusi izateak. Eratorbidean jasotako forma batzuek (*erositzaile, ikasitzaile, begiraunegarri*) ere atzizki zenbaiten banaketa eta erabilera ondo

ezagutzen zuela erakusten digute. Aditzetan ere uzkurdurak aski urriak dira, eta kontestu jakin batzuetara mugatuta daude.

Lexikoaz denaz bezainbatean, esana dugu Sarriaren hizkeraren oinarrian sorterrikoak izateko arazorik ematen ez duten hitzak baliatu zituela, tradiziozko literatur bizkaieraren bideetatik aritu zela eta herriko mintzamolde horretatik ez zuela gehiegi urrundu nahi izan: aipatzen genituen hitz bikoteek hori erakusten dute. Horrek ez dakar, dena dela, etxebarritarren testuetan agertzen den hitz oro herriak erabiltzen zuenik. Horren erakusgarri dira *eta* juntagailua gehien-gehienetan osorik idaztea, alde batetik, eta Larramendiren hiztegia bildumako zazpi eta hemeretzigarren sermoiak, gutxienez, idazteko kontsultatu izana.

Laburbilduz, Bizente Sarria bizi zuen garaiko semea zela erakusten dute hemen aztergai izan ditugun sermoiek: Larramendiz geroztik Hego Euskal Herrian indartu zen idazte-kontzientziaren jabe zen etxebarritarra, eta horrek idazterakoan hautuak egitera bultzatu zuen: herriko hizkeratik hurbil aritu zen, baina bazekien eredu jasoa go bat, literarioago bat, bazegoela, eta, ahal zuenean, zeukan ezagutzak ahalbidetzen zionean, entzuleztat herritarrek zituela jakin eta eurengandik gehiegi urrundu gabe, hura lortzera jo zuen. Zenbaitetan, bada, bi joera ezberdin horiek (herrikoia *vs* kultista, esan dezagun) elkarrekin gurutzatzen direla begi-bistakoa da.

4. Bibliografia

- Altzibar, Xabier, 1992, *Bizkaierazko idazle klasikoak: Mogeldarrak, Astarloatarrak, Frai Bartolome: nortasuna, idazlanak, grafiak*, Bizkaiko Foru-Aldundia, Bilbo: 361-391.
- , 1993, «1800 aurretxoko euskarazko sermoiak Ameriketan, aita Bizente Sarria frantziakotarrarenak», in *Homenaje a Francisco de Abrisketa. Frantzisko Abrisketari omenaldia*, Eusko Jaurlaritza eta Euskal Herriko Bolibariara Elkarte, Vitoria-Gasteiz: 361-391.
- Añibarro, Pedro Antonio, [1802] 1978, *Escu-liburua*, Hordago: Donostia.
- Arejita, Adolfo, 2008, «Lazarragaren lexiko eta gramatika zehetasunez», in Henrike Knörr (arg.), *Jean Haritschelhar-i omenaldia*, Iker 21, Bilbo, Euskaltzaindia: 59-93
- Arretxe, Jon, 1988, «Arrigorriagako dotrina. J. A. Uriartek itzulitako Astete-ren dotrina», *Euskararen Iker Atalak* 4. 54-96.
- , 1994, *Basauriko euskara*, Basauriko Udala: Basauri.
- Azkue, Resurrección María, 1925, *Morfología vasca*, Editorial Vasca: Bilbo.
- Barrutia, Eneko, 2001, «Aditz-izenen formak eta partizipioak bizkaieraz», *Euskararen Iker Atalak* 8. 225-239.
- Camino, Iñaki, 2009, *Dialektologiatik euskalkietara tradizioan gaindi*, Elkar: Donostia.
- Castaños, Florentino, 1957, «El genitivo en vizcaíno antiguo», *BAP* 13. 60-69.
- Dogson, Edward Spencer (arg.), [1653] 1897, Mikoleta, Rafael, *Modo breve de aprender la lengua vizcayna*, Francisco de P. Díaz: Sevilla.
- Etxaide, Ana María (arg.), [1925] 1984, *Azkue, Resurrección María, Erizkizundi Irukoitza*, Euskaltzaindia: Bilbo.
- Etxebarria, Juan Manuel, 1991, *Zeberio haraneko euskararen azterketa etno-linguistikoa*, Ibaizabal: Zornotza.
- Etxebarria, Nagore & Ainara Apraiz (arg.), 2007, *Juan Ignazio Astigarraga (1783-1854) Sermoitegia*, Labayru Ikastegia: Bilbo.
- , 2009, *Bizente Sarria (1767-1835). Sermoitegia*, Labayru Ikastegia: Bilbo.

- Euskaltzaindia, 1991-2005, *Euskal gramatika. Lehen urratsak*, 6 liburuki, Euskaltzaindia: Bilbo.
- Gaminde, Iñaki, 1984-1985, *Aditza bizkaieraz*, 3 liburuki, UEU: Bilbo/Iruña.
- , 2007, *Bizkaian zehar. Euskararen ikuspegi orokorra*, Mendebalde Kultur Alkartea: Bilbo.
- eta Juan Ramon Garigorta, 1986, «xviii. mendeko oitutz batzu», *Enseiucarrean* 2. 61-65.
- Irigoyen, Alfonso, 1978, «Canción antigua de amor», *FLV* 30, 459-460.
- Lakarra, Joseba Andoni, 1983, «Oharrak zenbait arkaismoz», *ASJU* 17, 43-68.
- , 1984a, «Bizkaiera zaharreko ablatiboaz», *ASJU* 18, 163-193.
- , 1984b, «Bertso bizkaitarrak (1688)», *ASJU* 18, 91-193.
- , 1986, «Bizkaiera zaharra euskalkien artean», *ASJU* 20, 639-682.
- (arg.), 1996, *Refranes y sentencias (1596). Ikerketak eta Edizioa*, Euskaltzaindia: Bilbo.
- Larramendi, Manuel, 1745, *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence, y latin*, 2 liburuki, Bartholome Riesgo y Montero: Donostia-San Sebastián.
- Mitxelena, Koldo, 1954, «Un catecismo vizcaíno del siglo xvii», *BAP* 10-1, 85-95.
- , [1954] 1988, «Nota sobre algunos pasajes de los Refranes y Sentencias de 1596», in *Sobre historia de la lengua vasca*, 2 liburuki, Gipuzkoako Foru Aldundia: Donostia-San Sebastián. 792-798.
- , 1958, «Introducción», in Agud, Manuel, eta Mitxelena, Koldo (arg.), Landuccio, Nicolao, [1562], *Dictionarium linguae cantabrigae*, *ASJU*ren Gehigarriak 3, Gipuzkoako Foru Aldundia: Donostia-San Sebastián.
- , 1959, «Sobre -a en nombres vascos de persona», *Euskera* (bigarren aldia) 4, 5-10.
- , [1961] 1990, *Fonética histórica vasca*, *ASJU*ren Gehigarriak 4, Gipuzkoako Foru Aldundia: Donostia.
- , 1964, *Textos arcaicos vascos*, Minotauro: Madril.
- , [1976] 1985, «La fragmentación dialectal: conocimientos y conjeturas», in *Lengua e historia*, Parainfo: Madril. 73-96.
- eta I. Sarasola, 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia*, 16 liburuki, Gero Mensajero: Bilbo.
- Pagola, Rosa Miren, 2002, «Bilboko euskara xvii. mendean: Micoletaren euskaraz ikasteko metodoa», in Arejita, Adolfo, Ana Elejabeitia, Carmen Isasi eta Joan Otaegi (arg.), *Bilbao. El espacio lingüístico. Simposio 700 aniversario / Bilboren 700. Urteurrena. Hizkuntza gunea*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo: 101-218.
- et al. (arg.), 1992, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Bizkaiera*. 3 liburuki, Euskal Ikas-kuntzen Institutua-Deustuko Unibertsitatea: Bilbo.
- Salazar, Belene, 2001, *Ugaoko euskara*, Ediciones Beta: Bilbo.
- Sarasola, Ibon, 1997, «Euskal hitz altxorraz», *ASJU* 31, 617-642.
- Solaguren, Zelestino, 2007, *Los franciscanos vasco-cántabros en el siglo XIX. Vicisitudes de nomenclátor bio-bibliográfico*, Arantzazu Editorial Franciscana: Oñati.
- Ulibarri, Koldo, 2008, «Orozkoko euskararen azterketa diakronikorantz hurbiltze bat», *ASJU* 42-1, 191-207.
- Urgell, Blanca, 1985, «Literatur bizkaieraz: Añibarroren esku-liburua», *ASJU* 19, 67-119.
- , 2001, «Sarrera», in Añibarro, Pedro Antonio, *Gueroco guero. Edizio kritikoa*, Euskaltzaindia: Bilbo.
- , 2006, «Para la historia del sustantivo nominal en vasco», in Lakarra, Joseba Andoni eta José Ignacio Hualde (arg.), *ASJU* 40 (= R. L. *Trasken Oroitzapenetan ikerketak euskalari-*

- tzaz eta hizkuntzalaritza historikoaz*), Gipuzkoako Foru Aldundia: Donostia-San Sebastián: 921-948.
- Zabala, Juan Mateo, 1848, *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaíno*, Ignacio Ramón Baroja: Donostia-San Sebastián.
- Zuazo, Koldo, 1998, «Euskalkiak, gaur», *FLV* 78, 191-233.
- , 2008, *Euskalkiak, euskararen dialektoak*, Elkar: Donostia-San Sebastián.